

БҮГІНГІНІҢ БАС ТАҚЫРЫБЫ

ЕРТЕ АНЫҚТАЛҒАН СЫРҚАТТЫ ЕМДЕУ ОҢАЙ

Денсаулық сақтау – мемлекеттің әлеуметтік саясатының ең маңызды бағыттарының бірі. Өйткені елдің экономикалық қуаты да, еңбек өнімділігі де, демографиялық ахуалы да адамның денсаулығымен тікелей байланысты.

(Жалғасы 4-бетте)

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНА – 15 ЖЫЛ

Медиацияның маңызын статистикамен өлшеу жеткіліксіз

2026 жылғы 5 тамызда Қазақстан Республикасында медиация институтының қолданысқа енгізілгеніне он бес жыл толды. «Медиация туралы» заң 2011 жылғы 28 қаңтарда қабылданып, алғашқы ресми жарияланған күннен алты ай өткен соң күшіне енді. Осы уақыт аралығында медиация еліміздің құқықтық жүйесіне енгізілген жаңа рәсімнен азаматтық, еңбек, отбасылық, әкімшілік және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды реттеудің орныққан тетігіне айналды.

Қазіргі заңнамада оның қолданылу аясы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді, заңда белгіленген санаттар бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді және атқарушылық іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастарды да қамтиды. Сонымен бірге үшінші тұлғалардың құқықтарына, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі адамдардың мүдделеріне, мемлекеттік және қоғамдық мүдделерге қатысты заңнамалық шектеулер сақталған.

ТАРИХ ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМ

Он бес жыл – құқықтық институттың өмір-шәндігін бағалауға жеткілікті мерзім. Сондықтан бұл дата тек мерейтойлық қорытынды жасаудың емес, медиацияның қоғам мен сот төрелігіне нақты не бергенін, қандай мәселелерді шеше алғанын және алдағы кезеңде қандай бағытта дамуы керектігін байыппен саралайтын уақыт болуы тиіс. Медиацияның құндылығын соттарда аяқталған істердің санымен немесе жүктеменің төмендеуімен ғана өлшеу жеткіліксіз. Оның шынайы маңызы – адамдарға өз құқықтары мен заңды мүдделерін жоғалтпай, дауды өзара қабылдауға болатын шешіммен аяқтауға мүмкіндік беруінде. Сот актісі құқықтық дауға нүкте қояды, ал сапалы жүргізілген медиация сол даудың туындауына себеп болған сенімсіздік пен өзара түсініспеушілікті де азайта алады.

МЕДИАЦИЯ

СОТТЫ АЛМАСТЫРМАЙДЫ

Медиация сотты алмастырмайды және азаматтың сот арқылы қорғалу құқығын шектемейді. Керісінше, ол заңмен белгіленген шектерде адамға дауды сот шешіміне дейін жеткізу немесе өзара келісім негізінде реттеу жөнінде тандау

береді. Мұндай тандау еркін әрі саналы болғанда ғана медиация өзінің құқықтық және әлеуметтік міндетін атқарады.

Медиацияның қалыптасу жолын сот статистикасы айқын көрсетеді. ЕАИАС-тың 2012–2025 жылдарға арналған жинақталған деректеріне сәйкес, 2012 жылы аудандық және оларға тенестірілген соттарда медиация тәртібімен небәрі 122 азаматтық іс аяқталған. 2013 жылы бұл көрсеткіш 1 276 іске, 2014 жылы – 5 090 іске, 2015 жылы 7 087 іске жетті. 2016 жылы медиация арқылы 19 805 іс, 2017 жылы – 28 992, 2018 жылы 32 456 іс аяқталды. 2020 жылы олардың саны – 34 062, 2021 жылы – 37 684, 2022 жылы – 54 521, 2023 жылы – 59 759, 2024 жылы – 74 682, ал 2025 жылы 97 138 істі құрады. Бұл деректер медиацияның он бес жыл ішінде сот тәжірибесіне кеңінен еніп, азаматтық дауларды шешудің тұрақты құқықтық тетігіне айналғанын көрсетеді. Осы кезеңде азаматтар мен заңды тұлғалар дауды ұзақ сот талқылауына жеткізбей, өзара келісім негізінде аяқтау мүмкіндігін барған сайын белсенді пайдалана бастады.

Азаматтық сот ісін жүргізуде тараптарды татуластырудың бірнеше нысаны қолданылады. Медиация барысында тараптар медиатордың жәрдемімен өзара қолайлы шешімге келеді. Бітімгершілік келісім олардың тікелей уағдаластығы негізінде жасалады, ал партисипативтік рәсім адвокаттардың немесе заң консультанттарының қатысуымен өткізіледі. Бұлардың әрқайсысының ортақ мақсаты – дауды тараптардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтай отырып, бейбіт жолмен аяқтау.

(Жалғасы 6-бетте)

МІНБЕР

Әділетті сот – құқықтық мемлекеттің тірегі, ал заң үстемдігі – қоғам тұрақтылығы мен азаматтардың мемлекетке деген сенімінің басты кепілі. Сондықтан құқық үстемдігін орнықтыру, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың пәрменді тетіктерін жетілдіру Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтарының біріне айналды. Бүгінде сот жүйесінің беделі қабылданған заңдардың мазмұнымен ғана емес, сот билігінің тәуелсіздігімен, судьялар корпусының кәсіби деңгейімен және азаматтардың өділ сотқа деген сенімімен өлшенеді.

Дмитрий МАЛАХОВ,

Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің төрағасы

ЖАҢА КАССАЦИЯЛЫҚ СОТ МОДЕЛІ:

Жоғары Сот Кеңесінің рөлі мен конституциялық миссиясы

Соңғы жылдары елімізде жүргізілген реформалар сот төрелігінің сапасын арттыруға, азаматтардың сотқа жүгіну мүмкіндігін кеңейтуге және сот жүйесінің тұрақтылығын нығайтуға жол ашты. Осы өзгерістердің заңды жалғасы ретінде 2025 жылғы 1 шілдеден бастап азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істер жөніндегі үш дербес өңіраралық кассациялық сот өз жұмысын бастады. Бұл оқиға сот жүйесіндегі кезекті құрылымдық өзгеріс ғана емес. Ол азаматтардың құқықтарын қорғаудың қосымша кепілдіктерін орнықтырып, сот төрелігінің жаңа сапасын айқындаған маңызды қадам болды. Сонымен бірге, кассациялық сатының жаңаруы Жоғарғы Соттың, жергілікті соттардың және Жоғары Сот Кеңесінің өкілеттіктеріне тың мазмұн берді.

Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі Президенттің соттарды жасақтау жөніндегі өкілеттіктерін жүзеге асыратын әрі судьялардың тәуелсіздігі мен қол сұғылмаушылығының кепілі болып табылатын дербес конституциялық орган саналады. Егер Парламент сот жүйесінің құқықтық негіздерін айқындаса, ал Жоғарғы Сот заңдардың біркелкі қолданылуын қамтамасыз етсе, Жоғары Сот Кеңесі сот билігінің кадрлық негізін айқындайды.

(Жалғасы 2-бетте)

4-БЕТ

Абай мұрасы –
мәңгілік қазына

5-БЕТ

«жәдігерлердің
жойылуы жергілікті
халыққа сын»

8-БЕТ

Ала жіп

МИНБЕР

Дмитрий МАЛАХОВ,
Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің төрағасы

ЖАҢА КАССАЦИЯЛЫҚ СОТ МОДЕЛІ: Жоғары Сот Кеңесінің рөлі мен конституциялық миссиясы

(Соңы. Басы 1-бетте)

Ал әкімшілік сот ісін жүргізуде «тұтас кассация» тәртібінің қолданылуына байланысты келіп түскен шағымдардың барлығы кассациялық тәртіппен қайта қаралған. Мұндай жағдай сот қорғауының қолжетімділігі мен тиімділігіне қатысты қоғамдық сұранысты күшейтті.

Реформаның ең елеулі жаңалығының бірі – кассациялық шағымдарды алдын ала қарау тәртібінің жойылуы. Бұрын кассациялық сатыға түскен шағымдар іріктеу рәсімінен өтетін болса, жаңа жүйеге сәйкес олар тікелей кассациялық соттардың қарауына беріледі және мәні бойынша шешіледі.

Осылайша, Қазақстанда «тұтас кассация» қағидатына көшу жүзеге асырылып, заңды күшіне енген сот актілерін қайта қараудың жаңа моделі қалыптасты. Бұл тетік заңды күшіне енген сот актілерін қайта қараудың аясын кеңейтіп, азаматтардың кассациялық соттарға жүгіну мүмкіндігін едәуір арттырды. Бұдан бөлек, 2027 жылдан бастап кассациялық тәртіппен қаралатын істер санатын кеңейту көзделген. Бұл өзгеріс азаматтардың сот арқылы қорғалу құқығын кеңейтіп қана қойған жоқ. Сонымен қатар, әрбір адамның әділ сот талқылауына қол жеткізу мүмкіндігін арттырып, сот төрелігінің ашықтығы мен қолжетімділігін жаңа деңгейге көтерді. Өзгерістер сот жүйесін кеңейтуге емес, оның ішкі құрылымын жетілдіруге және әрбір буынның міндетін нақты айқындауға бағытталды.

Кассациялық реформаның нәтижелілігі қабылданған заңдарға ғана емес, оларды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың жұмысына да байланысты болды. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғары Сот Кеңесіне айрықша жауапкершілік жүктелді. Жоғары Сот Кеңесінің алдында кәсіби талаптарға толық жауап беретін, мол тәжірибесі бар әрі қоғам сеніміне ие судьялар корпусын жасақтау жөніндегі маңызды міндет тұрды. Бұл жөнінде мәселе жекелеген бос орындарды толықтыруда емес еді. Өңгіме жаңа кассациялық соттардың ұзақмерзімді кадрлық тұғырын қалыптастыру және олардың тиімді жұмыс істеуіне негіз болатын кәсі-

Кассациялық соттардың, судьяларына қойылатын талаптар едәуір күшейтілді. Атап айтқанда, үміткерлердің, кемінде он сегіз жылдық, заңгерлік өтілі не сегіз жылдан кем емес судьялық, жұмыс тәжірибесі болуы, оның, ішінде кемінде үш жыл облыстық, сот судьясы лауазымында қызмет атқаруы көзделді. Мұндай талаптардың, қойылуы кездейсоқ, емес. Өйткені кассациялық, соты заңды күшіне енген сот актілерінің, заңдылығына түпкілікті баға беретін, сот қателіктерін түзетейтін және құқық, қолданудың, бірізді тәжірибесін орнықтыратын аса жауапты бұын.

би құрамды айқындауға байланысты болды.

Осы мақсатта кассациялық соттардың судьяларына қойылатын талаптар едәуір күшейтілді. Атап айтқанда, үміткерлердің кемінде он сегіз жылдық заңгерлік өтілі не сегіз жылдан кем емес судьялық жұмыс тәжірибесі болуы, оның ішінде кемінде үш жыл облыстық сот судьясы лауазымында қызмет атқаруы көзделді. Мұндай талаптардың қойылуы кездейсоқ емес. Өйткені кассациялық саты – заңды күшіне енген сот актілерінің заңдылығына түпкілікті баға беретін, сот қателіктерін түзетін және құқық қолданудың бірізді тәжірибесін орнықтыратын аса жауапты буын.

Кандидаттарды іріктеу кезінде

олардың кәсіби даярлығымен бірге, іскерлік беделіне, жеке қасиеттеріне, жоғары жүктеме жағдайында шешім қабылдау қабілетіне және мінсіз абыройына ерекше көңіл бөлінді. Кадрлық шешімдердің ашықтығы мен әділдігін қамтамасыз ету үшін Жоғары Сот Кеңесі үміткерлерді зерделеу тәсілдерін жетілдіріп, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды кеңейтті және заманауи талдау құралдарын енгізді.

Осы бағыттағы маңызды қадамның бірі – Жоғары Сот Кеңесі мен Қаржылық мониторинг агенттігі арасындағы ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылуы болды. Бұл судьялыққа үміткерлердің кәсіби және адамгершілік қасиеттерін жан-жақты бағалауға мүмкіндік берді.

Конкурстық рәсімдердің қорытындысы бойынша Жоғары Сот Кеңесі кассациялық соттардың судьясы лауазымына 75 кандидатты ұсынды. Олардың 57-сі, яғни ұсынылған кандидаттардың 73,1 пайызы жиырма жылдан астам судьялық еңбек өтіліне ие.

Тағайындалған судьялардың басым бөлігі бұған дейін апелляциялық сатыда жұмыс істеген. Бұл, бір жағынан, сот тәжірибесінің сабақтастығын сақтауға мүмкіндік берсе, екінші жағынан, жаңа соттардың кәсіби әлеуетін күшейтті. Осылайша, Жоғары Сот Кеңесі жаңа кассациялық жүйенің орнықты жұмыс істеуіне негіз болатын білікті судьялар корпусын жасақтау жөніндегі өзінің басты міндеттерінің бірін ойдағыдай орындады.

Сонымен бірге, реформа судьялар санының көбеюіне алып келген жоқ. Керісінше, өзгерістер сот жүйесінің әртүрлі деңгейлері арасындағы штат бірліктерін қайта бөлудің есебінен жүзеге асырылды. 2025 жылғы 31 желтоқсанда сот жүйесінің деңгейлері бойынша судьялардың штат саны аудандық соттарда – 2114 бірлікті, облыстық соттарда – 465 бірлікті, кассациялық соттарда – 90 бірлікті, ал Жоғарғы Сотта 50 бірлікті құрады. Бұл деректер реформаның мәні соттардың санын арттыруда емес, сот төрелігінің сапасын арттыруда жатқанын көрсетеді. Өңгіме жаңа құрылымдар құрудан бөлек, сот жүйесінің ішкі әлеуетін нығайту, оның кәсібилігі мен тиімділігін арттыру туралы болып отыр.

Сонымен қатар, кассациялық жүйедегі өзгерістер сот саласының алдына жаңа міндеттер қойды. Судьялық қызметке қойылатын жоғары талаптар кәсіби кадрларды іріктеу және даярлау тетіктерін одан әрі жетілдіру қажеттігін айқындады. Бұдан бөлек, құқық қолдану практикасының дамуы мен сот жүйесінің институционалдық орнықтылығын қамтамасыз ету үшін кадрлық әлеуетті нығайту және мамандар даярлау ісін үздіксіз жетілдірудің маңызы арта түсті.

Осыған байланысты Жоғары Сот Кеңесі судьялар корпусын қалыптастыру тетіктерін одан әрі жетілдіру жұмысын жалғастырып келеді. Бүгінде негізгі назар конкурстық рәсімдердің ашықтығы мен объективтілігін арт-

тыруға, кадрлық шешімдерді цифрландыруға, кандидаттарды бағалау өлшемдерін жетілдіруге, Сот төрелігі академиясының әлеуетін күшейтуге, сондай-ақ соттармен өзара іс-қимыл жөніндегі кеңестердің қызметін жүйелеуге аударылып отыр. Бұл өзгерістердің түпкі мақсаты кадрлық саясаттың сапасын арттырумен ғана шектелмейді. Олар судьяларды іріктеу рәсімдерінің сабақтастығын сақтауға мүмкіндік берсе, екінші жағынан, жаңа сот билігінің институционалдық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстанның жаңа кассациялық моделі құқық үстемдігін нығайтуға, сот төрелігінің сапасын арттыруға және азаматтардың сотқа деген сенімін күшейтуге бағытталған жүйелі реформалардың нәтижесіне айналды. Бұл өзгерістер сот жүйесінің құрылымын ғана жетілдіріп қойған жоқ, сонымен бірге оның тұрақты әрі тиімді қызмет етуінің берік негізін қалады. Осы үдерісте Жоғары Сот Кеңесі судьяларды іріктейтін орган ғана емес, тәуелсіз сот билігінің берік тірегіне, кәсіби судьялар қауымын ұйыстыратын және сот төрелігінің сапасын айқындайтын негізгі конституциялық институтқа айналды.

Жүргізіліп жатқан өзгерістердің түпкі мақсаты тек сот жүйесінің құрылымын жетілдірумен шектелмейді. Оның басты өлшемінің бірі – азаматтардың сот билігіне деген сенімін арттыру. Өйткені құқықтық мемлекет жағдайында сот төрелігінің тиімділігі қабылданған шешімдердің заңдылығымен, қоғамның сот институттарына деген сенімімен айқындалады.

Осылайша, жаңа кассациялық соттардың құрылуы тек институционалдық өзгеріс қана емес, сот билігінің сапасын арттыруға бағытталған кең ауқымды реформаның маңызды бөлігіне айналды. Осы тұрғыдан алғанда, жаңа кассациялық соттарды құру Қазақстандағы сот реформасының жекелеген кезеңі ғана емес, сот билігінің сапасын арттыруға, оның тәуелсіздігі мен тиімділігін күшейтуге және құқық үстемдігі қағидатын одан әрі нығайтуға бағытталған ұзақмерзімді институционалдық өзгерістердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

ОҢ ҚАДАМ

РОБОТ СОТ ОРЫНДАУШЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ НЕДЕ?

Қазақстан Республикасы Әділет министрінің міндетін атқарушы 2024 жылғы 16 тамыздағы № 697 бұйрығымен оңайлатылған іс жүргізуді жүзеге асыру қағидалары бекітілді.

Оңайлатылған өндірістік-аумақтық әділет органы атқарушылық іс жүргізудің мемлекеттік автоматтандырылған ақпараттық жүйесі (бұдан әрі-АІЖМААЖ) арқылы жүзеге асыратын атқарушылық құжаттарды автоматтандырылған тәртіппен орындалуы. Сондай-ақ, «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» заңның 1-1-тарауында оңайлатылған атқарушылық іс жүргізуді орындау тәртібі регламенттелген.

Мәселен, оңайлатылған іс жүргізу шеңберінде жеке тұлғадан жиырма айлық есептік көрсеткішке дейінгі соманы өндіріп алу туралы мынадай атқарушылық құжаттар қабылданады:

- Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне көзделген жағдайларда әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша шығарылған соттардың қаулылары;
- Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте көзделген жағдайларда әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті органның (лауазымды адамның) қаулысы;
- әкімшілік жаза қолдануға уәкілетті орган (лауазымды адам) берген айыппұл төлеу қажеттігі туралы нұсқамалар;
- берешекті өндіріп алу туралы салық бұйрығы электрондық нысанда келіп түскен

атқарушылық құжаттың негізінде аумақтық орган ГАИСИП арқылы дереу оңайлатылған іс жүргізуді қозғайды, ол туралы қаулы шығарылады.

Борышкерге оңайлатылған іс жүргізуді қозғау туралы хабарлама мобильді азаматтар базасында тіркелген ұялы байланыстың абоненттік нөмірі бойынша мәтіндік хабарлама жіберу арқылы не (және) электрондық үкіметтің, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің мобильді қосымшаларында push-хабарлама жіберу арқылы жүзеге асырылады.

Хабарламада жеңілдетілген өндірісті қозғау туралы қаулымен танысуға және жүктеуге арналған сілтеме бар. Оңайлатылған өндірістің кез келген сатысында борышкер оңайлатылған өндірісті қозғау туралы қаулымен танысқаннан кейін алынған сілтеме бойынша өтіп, АІЖМААЖ-де көрсетілген «терезеде» «келіспеймін» батырмасын басу арқылы оңайлатылған өндірісте атқарушылық құжаттың талаптарын орындаудан бас тарта алады.

Борышкер атқарушылық құжат талаптарын орындаудан бас тарту мәселелері бойынша оңай-

латылған іс жүргізу шеңберінде не атқарушылық құжат талаптарын орындауға байланысты тиісті жазбаша өтінішпен аумақтық органға жүгіне алады.

Егер борышкер сілтеме бойынша өту жолымен оңайлатылған іс жүргізу шеңберінде атқарушылық құжаттың талаптарын орындаудан бас тартса, аумақтық орган АІЖМААЖ-де атқарушылық құжатты жеке сот орындаушылары арасында атқарушылық іс жүргізудің мемлекеттік автоматтандырылған ақпараттық жүйесі арқылы атқарушылық құжаттарды бөлу қағидаларында көзделген тәртіппен ТЖ орындауға беру туралы қаулыны дереу қалыптастырады. Бұл ретте аумақтық орган борышкердің ГАИСИП-ке өтініші тіркелген күннен бастап үш жұмыс күні ішінде атқарушылық құжатты ТЖК орындауға беру туралы қаулы қалыптастырады.

Оңайлатылған іс жүргізуді қозғағаннан кейін борышкер туралы мәліметтер автоматты түрде борышкерлердің бірыңғай тізіліміне енгізіледі. Оңайлатылған іс жүргізу шеңберінде атқарушылық құжаттың орындалуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар: банктердегі, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардағы ақшаға тыйым салу; борышкерге мүлікке билік ету бойынша белгілі бір әрекеттерді жасауға тыйым салу.

Егер, атқарушылық құжаттың талабы толық көлемде орындалса, атқарушылық құжаттың берілуіне негіз болған тиісті органның шешімі күшін жоюына байланысты атқарушылық құжаттың заңды күші жойылса жеңілдетілген өндіріс тоқтайды.

Жаркынай ХУСАИНОВА,
Ақмола облысы
Әділет департаменті
Сот орындаушыларының
қызметін реттеу және бақылау
бөлімінің бас маманы

ОРАЙЫ КЕЛГЕН ӘНГІМЕ

Светлана Андамасқызы Қаракузиеваны сот жүйесінде білмейтін адам кемде-кем. Оны кәсіби білімі мен талапшылдығы үшін ғана емес, ең алдымен принципшілдігі мен әділдігі үшін құрметтеді.

Биыл Светлана Андамасқызы 75 жасқа толып отыр. Оның өмір жолына үңілсек, заң мен әділдікке деген құрметтің тамыры тым тереңде жатқанын аңғарамыз. Ол 15 балалы отбасында дүниеге келген. Осындай үлкен әулетте өскен Светлана бала кезінен жақындарына қамқор болуды, өзінен кейінгілерге сүйеу болуды үйренді. Сол дағдымен қазіргі кезде де туған-туысының қуанышы мен қиындығына ортақтасып, қолынан келгенше көмектесіп келеді.

Әділдікке деген талабы да отбасынан дарыған. Анасы қызының білім алып, заңгер болуына ерекше қолдау көрсеткен. Светлана еңбек өтілін жинап, заң факультетіне түсуге талпынған кезде алғашқы әрекеті сәтсіз болған. Сонда анасы сол кездегі республика басшысы Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауына жазылып, қызының оқуына мүмкіндік берілуін сұраған екен. Бұл – сол кезең үшін оңай қадам емес еді. Бірақ анасы баласының арманына сенді және соңына дейін күресті. Кейін Светлана Қазақ мемлекеттік университетінің заң факультетіне түсіп, өзі таңдаған мамандығына өмірін арнады.

– Светлана Андамасқызы, заңгерлік мамандықты таңдауыңызға не себеп болды?

– Заң саласына қызығушылығым бала кезімнен басталды. Арнайы заң әдебиеттерін, детектив жанрындағы шығармаларды көп оқитымын. Белгілі заңгерлердің кәсіби тәжірибесіне қызығатынымын. Сондықтан бұл мамандықты таңдауым кездейсоқ болған жоқ.

Ол кезде заң факультетіне түсу үшін белгілі бір еңбек өтілі қажет еді. Бірнеше жыл еңбек етіп, Қазақ мемлекеттік университетінің заң факультетіне оқуға түстім. 1977 жылы университетті тәмамдап, Гурьев облыстық сотында тағылымдамадан өттім. 1978 жылы Гурьев қалалық халық сотының судьясы болып сайландым. Кейін Гурьев облыстық сотында қызмет атқарып, 1993 жылдан бастап Алматы қалалық сотының судьясы болдым.

Алматы қалалық сотында қызмет атқарған жылдары судьяларға қатысты шағымдар қаралатын тәртіптік комиссияны басқардым. Бұл да үлкен жауапкершілік еді. Өйткені судья өз әріптесінің кәсіби қызметі мен тәртібіне баға берген кезде талапты да, әділдікті де қатар ұстануы керек.

Жас кезімде тәжірибелі әріптестерден көп нәрсе үйрендім. Алғашқы ұстаздарымның бірі – білікті заңгер, парасатты азамат Уағап Трумов еді. Ол бізге істі өте мұқият қарап, әрбір детальға мән беруді үйрететін. Бұл талап кейін менің кәсіби ұстанымыма айналды.

– Көп жылғы сот тәжірибеңізден ерекше есте қалған, өзіңізге үлкен сабақ болған іс бар ма?

Светлана Қаракузиева,
Алматы қалалық сотының отставкадағы судьясы:

«АРДАГЕРЛЕР ТӘЖІРИБЕСІ – БҮГІНГІ СУДЬЯҒА ҚАЖЕТ КӘСІБИ МЕКТЕП»

– Есте қалған істер көп. Солардың бірі – Гурьевте қараған Полтавцевтің ісі. Ол бұрын бірнеше рет сотталған адам болатын. Оған 32 ұрлық фактісі бойынша айып тағылған еді.

Істі зерттей келе, кейбір жағдайлар менің күмәнімді туғызды. Бірнеше ұрлық бір түннің ішінде қаланың әр жерінде жасалған деп көрсетілген. Ал айыпталушының дене бітімі өте арық, әлсіз болатын. Бір адамның осынша қашықтықты жүріп өтіп, бірнеше жерден ауыр заттарды ұрлап кетуі мүмкін бе деген сұрақ туды. Мысалы, салмағы шамамен жетпіс келі болатын теледидарды жалғыз өзі көтеріп әкете ала ма?

Кейін күмәнімнің негізсіз емес екені анықталды. Бұрын бірнеше рет сотталғанына байланысты оған ашылмаған өзге қылмыстарды да тануға тырысқан. Тіпті кейбір қылмыстар ол қамауда отырған кезде жасалған болып шықты. Іс қосымша тергеуге жіберілді. Кінәсі дәлелденбеген эпизодтар бойынша қылмыстық іс тоқтатылып, ол қамаудан босатылды.

Бірнеше айдан кейін Полтавцев тағы қылмыс жасап, нотариустың бөлмесінен қарақузен жағалы пальто ұрлады. Бұл жолы қылмысты өзі жасағанын

тыңдаудың өзі істің мәнін ашуға мүмкіндік береді.

– Сіз қазір Алматы қалалық сот жүйесіндегі Ардагерлер кеңесінің мүшесісіз. Ал судьялық қызмет атқарған жылдары тәртіптік комиссияны басқарып, судьяларға қатысты шағымдарды қарадыңыз. Бір жағынан – әріптестеріңіздің кәсіби жауапкершілігін бағалаған судья, екінші жағынан – бүгінде аға буынның тәжірибесін кейінгі ұрпаққа жеткізуші ардагер ретінде соттағы сабақтастықтың маңызын қалай бағалайсыз?

– Сот жүйесінде ұрпақтар сабақтастығының маңызы ерекше. Біз кезінде өзімізден жасы үлкен, тәжірибелі судьялардан үйрендік. Олар бізге заңды ғана емес, судьяның өзін қалай ұстауы керектігін, адамдармен қалай сөйле-

құқық қорғау саласында бірге еңбек жолын жалғастырдыңыздар. Екеуіңіз де жауапты қызмет атқарып, үлкен отбасын тәрбиелеп өсірдіңіздер. Жанұя жарасымдылығы мен сапалы қызметті үйлестірудің құпиясы неде?

– Иә, жолдасым екеуіміз бір курста оқыдық. Ол да бүкіл ғұмырын құқық қорғау саласына арнады. Қазақ мемлекеттік университетін тәмамдағаннан кейін Атырау облысының прокуратурасында еңбек жолын бастап, әр жылдары тергеуші, тергеу бөлімінің бастығы, облыс прокурорының орынбасары, бірінші орынбасары сияқты жауапты қызметтер атқарды. Кейін Бас прокуратурада басшылық қызметте болып, Алматы қаласының бірнеше ауданында прокурор, Алматы қаласы прокурорының орынбасары болды. Жолдасым аға әділет кеңесшісі, Ішкі істер органдарының полковнигі, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының құрметті қызметкері.

Екеуіміздің де жұмысымыз жауапты болды. Сондықтан бір-бірімізді жақсы түсіндік. Кейде көп сөздің қажеті жоқ еді – жұмыстың ауырлығын екеуіміз де білетінбіз. Бір-бірімізге қолдау көрсетуге тырыстық.

Әрине, қызмет пен отбасын қатар алып жүру оңай болған жоқ. Төрт баламызды тәрбиелеп өсірдік. Бүгінде балаларымыздың, немерелеріміздің, шөбереміздің қызығын қатар көріп отырмыз.

Мен өзім де 15 балалы отбасында өстім. Сондықтан туған-туысқа қарайласу, үлкенге құрмет, кішіге қамқор болу бізде бала кезден қалыптасты. Бүгін де туыстарымның қуа-

нышы мен қиындығына ортақтасып жүремін.

Меніңше, адам өмірінде қызметтен де биік құндылықтар бар. Қызметте қанша жауапты лауазым атқарсаң да, үйге келгенде сен ең алдымен жарсың, анасың, әжесің. Отбасының жылуы адамға күш береді.

– Уақыт өзгереді, заңдар жаңарды. Ал судьяға тән қандай қасиеттер ешқашан өзгермеуі керек?

– Судья болу – өте қиын әрі үлкен жауапкершілікті талап ететін қызмет. Сондықтан адам бұл мамандықты жүрек қалауымен таңдауы керек. Судья өз жұмысын шын сүйіп, оның жауапкершілігін терең сезінуі қажет.

Қай кезеңде де судья үшін білім, заңды жетік білу, әділдік пен заңдылықты басты орынға қою, батылдық пен жауапкершілік маңызды. Заң күн сайын өзгеріп отырады, сондықтан судья өз білімін үнемі жетілдіріп, заңнамадағы жаңалықтарды назардан тыс қалдырмауы тиіс. Сонымен қатар әр сөзіне, әр әрекетіне сын көзбен қарап, өзін-өзі бағалай білуі қажет.

Судьяның жауапкершілігі тек сот залымен шектелмейді. Ол тәулік бойы өзінің мәртебесін сезініп, қай жерде жүрсе де судьяға лайық мінез-құлық танытуы тиіс. Ең бастысы – жан-жақтың пікіріне жалтақтамай, заң мен әділдікке сүйене отырып шешім қабылдай білу.

Өйткені әрбір сот актісінің артында судьяның қолы мен жауапкершілігі тұр. Жақсы судьяны халық оның қабылдаған шешімдері мен адамға деген қарым-қатынасы арқылы бағалайды.

– Бүгінгі жас судьяларға қандай ақыл-кеңес берер едіңіз?

– Жас судьяларға айтарым – ең алдымен, өздеріңіздің судья екендеріңізді ешқашан ұмытпаңыздар. Білімдеріңізді үнемі жетілдіріп, кәсіби біліктіліктеріңізді арттырыңыздар. Бірақ біліммен қатар адамгершілікті де биік қойыңыздар.

Алдарыңызға келген әрбір адамды өздеріңізден кем санамаңыздар. Оның да сіз сияқты ақылы, ойы, сезімі бар екенін ескеріңіздер. Судьялық лауазымды пайдаланып, дауыс көтеру, өзіңді жоғары қою – нағыз судьяға тән қасиет емес.

Істі заң талаптарына сай, әділ әрі сабырлы қарасаңыз, тіпті сотта жеңілген тараптың өзі сізге өкпе артпайды. Сондықтан жас судьяларға тілерім – дендеріңіз сау, білімдеріңіз мол, адамгершіліктеріңіз одан да биік болсын. Жауапкершіліктен ешқашан қашпай, әр шешімдеріңізде заң мен әділдікті басты орынға қойыңыздар. Судья үшін осыдан асқан маңызды талап жоқ.

Динара ҚҰЙҚАБАЕВА,
Алматы қаласы
Медеу аудандық сотының судьясы

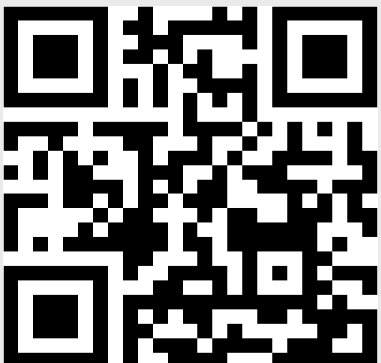
ДАУЫС БЕРУ УЧАСКЕСІН ҚАЛАЙ ТАБУҒА БОЛАДЫ?

2026 жылғы 23 тамызда өтетін Қазақстан Республикасы Құрылтайының депутаттарын сайлауда дауыс беру үшін Қазақстан Республикасының азаматтары өз учаскесін келесі тәсілдер бойынша таба алады:

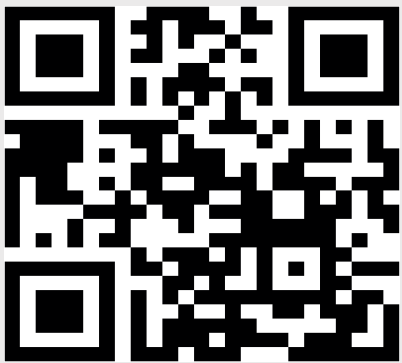
1. Жеке сәйкестендіру нөмірін (ЖСН) енгізу арқылы онлайн-сервистердің көмегімен;

www.gov.kz/sailau

sailau.gov.kz

sailau2026.gov.kz

ЖАҢАРУ ҮШІН
ДАУЫС БЕР!

www.election.gov.kz

2. Тұрғылықты жері бойынша тиісті елді мекен әкімдігінің Call-орталығына хабарласу арқылы. Call-орталықтардың нөмірлері әкімдіктердің интернет ресурстарында қолжетімді;

3. Сайлаушыға арналған дербес шақыруда орналастырылған QR-кодты пайдалану арқылы.

Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы

БҮГІНГІНІҢ БАС ТАҚЫРЫБЫ

ЕРТЕ АНЫҚТАЛҒАН СЫРҚАТТЫ ЕМДЕУ ОҢАЙ

(Соңы. Басы 1-бетте)

Соңғы жылдары Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде елеулі өзгерістер жүзеге асырылып келеді. Алғашқы медициналық көмекті күшейту, ауыл медицинасының инфрақұрылымын жаңарту, кадр тапшылығын азайту, цифрландыру, скринингтік бағдарламаларды кеңейту – осы бағыттағы негізгі жұмыстардың қатарында. Алайда, бұлардың түпкі нәтижесіне «біз ауруды емдеуге көбірек күш салып жатырмыз ба, әлде адамның ауруға шалдықпауы үшін жағдай жасауға көштік пе?» деген бір ғана сұрақпен көз жеткізуге болады. Бұл сұрақтың жауабы – медицинаның ғана емес, қоғамның да болашағына қатысты мәселе.

Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, 2025 жылы Қазақстанда туған кездегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы 75,97 жасқа жетті. 2024 жылы бұл көрсеткіш 75,44 жас болған. Қалалық жерлерде күтілетін өмір сүру ұзақтығы 76,63 жас болса, ауылдық жерлерде – 74,81 жас. Әйелдерде бұл көрсеткіш 79,8 жасқа, ерлерде 72,19 жасқа тең болды. Астана қаласында күтілетін өмір сүру ұзақтығы 78,78 жасқа жеткен. Бұл – жақсы жаңалық. Бірақ статистиканың өзі қоғам алдында жаңа міндет қойып отыр. Өмір сүру ұзақтығының өсуі жеткіліксіз. Ендігі мақасат – адамның ұзақ қана емес, дені сау, белсенді және сапалы өмір сүруіне мүмкіндік жасау. Әсіресе қала мен ауыл арасындағы айырмашылық пен ерлер мен әйелдердің өмір сүру ұзақтығындағы алшақтық денсаулық сақтау жүйесі алдында әлі де шешімін күтетін мәселелер бар екенін көрсетеді.

Қазіргі медицинаның мүмкіндігі кең. Бірақ кез келген ауруды емдеудің нәтижесі оның қаншалықты ерте анықталғанына тікелей байланысты. Сондықтан бүгінде профилактика мен скринингтің маңызы артып отыр. Қазақстанда скринингтік тексерулер жүрек-қан тамыры аурулары, қант диабетін, глаукоманы, сондай-ақ бірқатар онкологиялық ауруларды ерте анықтауға бағытталған. Скринингтік тексерулердің жас шегі 76 жасқа дейін

кеңейтілді. Бұл жерде мемлекеттің ғана емес, азаматтың да жауапкершілігі бар. Адам өзін жақсы сезінген кезде дәрігерге бармауы мүмкін. Бірақ көптеген қауіпті ауру бастапқы кезеңде айқын белгі бермейді. Сондықтан «еш жерім ауырмайды» деген ұстаным кейде денсаулыққа жасалған ең үлкен қателіктің бірі болуы әбден мүмкін. Скрининг – жай ғана медициналық тексеру емес. Ол адамның өз өміріне жауапкершілікпен қарауының бір көрінісі.

Пациенттің медицинамен алғашқы байланысы ауруханада емес, емханада басталады. Дәл осы жерде ауруды ерте анықтау, созылмалы сырқатты бақылау, профилактика жүргізу және қажет болған жағдайда пациентті бейінді маманға жіберу жүзеге асырылады. Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, алғашқы медициналық көмекпен қамту деңгейі 60 пайыздан 80 пайызға дейін өскен, ал жалпы практика дәрігерінің жоспарлы қабылдауын

Медицина қанша дамығанымен, қоғамда ауру көбейе берсе, денсаулық сақтау жүйесінің негізгі ресурстары емдеуге жұмсала береді. Сондықтан денсаулық сақтау саласының жетістігін тек жаңа ауруханалар мен медициналық орталықтардың санымен немесе сатып алынған құрал-жабдық көлемімен өлшеу дұрыс емес. Ең маңызды көрсеткіш – адамның қанша жыл және қандай сапада өмір сүретіні.

күту мерзімі 7-10 күннен 2-3 күнге дейін қысқарған. Бұл – жүйедегі өзгерістің нақты көрсеткіштерінің бірі. Бірақ статистиканың ар жағында қарапайым адамның «мен дәрігерге уақытында жете аламын ба?» деген сұрағы тұр. Егер азамат ауруын ерте анықтап, қажетті маманға тез жетіп, тиісті тексеруден уақытында өтсе, профилактиканың өзі нақты нәтижеге айналады.

Соңғы жылдары кадр тапшылығын азайту бағытында да нақты шаралар қабылдануда. Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, соңғы екі

жылда дәрігер тапшылығы 19,6 пайызға, ал ауылдық жерлердегі дәрігер тапшылығы 26,7 пайызға қысқарған. 2025 жылы тапшы мамандықтар бой-

азайып келеді, екінші жағынан медицинаға маман қажеттілігі әлі де жоғары. Сондықтан ендігі мәселе тек дәрігер санын көбейту емес. Маманның кәсіби тұрғыда өсуіне, еңбек жағдайына, тұрғын үйіне, әлеуметтік жағдайына және ауылда тұрақтап қалуына мүмкіндік жасау да маңызды.

Қазақстан үшін ауыл медицинасының орны ерекше. Қалада пациенттің бірнеше бейінді маманға бір күнде қаралу мүмкіндігі бар. Ал шалғай ауыл тұрғыны үшін қажетті маманға жетудің өзі үлкен мәселе болуы мүмкін. Сондықтан ауыл медицинасының сапасын тек жаңа медициналық нысандардың санымен өлшеу жеткіліксіз. Ондағы мәселе «ауылға дәрігер барды ма, ол сонда тұрақтап қалды ма, қажетті медициналық құрал-жабдық бар ма, науқасты күрделі жағдайда облыс орталығына жеткізу жүйесі қаншалықты тиімді?» деген сұрақтар бойынша жүргізілуі тиіс.

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі де денсаулық сақтау саласындағы маңызды өзгерістердің бірі. 2026 жылдан бастап медициналық көмектің бірыңғай пакетін қалыптастыруға бағытталған өзгерістер жүзеге асырылды. Бірқатар медициналық қызметтерді азаматтарға сақтандыру мәртебесіне қарамастан қолжетімді ету

және профилактикалық бағыттарды күшейту көзделді. Бұл жерде ең басты өлшем – заңдағы өзгерістер емес, пациенттің нақты тәжірибесі. Ол дәрігерге уақытында жетті ме, тексеруден өте алды ма, қажетті дәріні алды ма, оның мәселесі шешілді ме? Егер осы сұрақтарға азамат «иә» деп жауап бере алса, реформаның нәтижесі халыққа сезіледі.

Осы ретте медицинадағы цифрландыру жайлы айтпай кету мүмкін емес. Өйткені, бұл уақыт талабы. Электронды медициналық құжаттар, цифрлық рецепт, медициналық ақпаратты бір жүйеге жинақтау дәрігердің де, пациенттің де уақытын үнемдеуге мүмкіндік береді. Министрлік дерегіне сәйкес, цифрлық шешімдерді енгізу нәтижесінде дәрігерлердің әкімшілік жүктемесін 40 пайызға дейін төмендету бойынша нәтиже бар. Бұл өте маңызды. Себебі дәрігердің уақыты қағаз толтыруға емес, пациентке арналуы керек. Бірақ цифрландырудың мақсаты технологияның өзін көбейту емес, оны адамға қызмет еттіру. Сондықтан аталған көрсеткішке қарасақ, бұл тұрғыда әлі де мәселе баршылық.

Медицина қанша дамығанымен, қоғамда ауру көбейе берсе, денсаулық сақтау жүйесінің негізгі ресурстары емдеуге жұмсала береді. Сондықтан денсаулық сақтау саласының жетістігін тек жаңа ауруханалар мен медициналық орталықтардың санымен немесе сатып алынған құрал-жабдық көлемімен өлшеу дұрыс емес. Ең маңызды көрсеткіш – адамның қанша жыл және қандай сапада өмір сүретіні. Сондықтан бүгінгі денсаулық сақтау жүйесінің негізгі философиясы «ауырған адамды емдеу» моделінен «адамның ауырмауына жағдай жасау» моделіне біртіндеп ауысуы тиіс. Бұл – тек Денсаулық сақтау министрлігінің міндеті емес. Бұл жерде мектептен бастап отбасыға дейін, жұмыс орнынан бастап қоғамдық ортаға дейін барлығының жауапкершілігі бар.

Айша ҚҰРМАНҒАЛИ,
«Заң газеті»

АБАЙ КҮНІ

2020 жылы Үкімет қаулысымен 10 тамыз Абай күні ретінде ресми түрде бекітілді. Соған бері жыл сайын дәстүрлі түрде ұлы ақын, ойшыл, ағартушы әрі қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаған Абай Құнанбайұлының туған күні республика көлемінде кең атап өтіледі.

Абай мұрасы – мәңгілік қазына

Абай мерекесінің маңызы да зор, мазмұны да ерекше. Әр жылы әртүрлі форматта ұйымдастырылып келе жатқан бұл мерекенің негізгі мақсаты Абайдың әдеби мұрасын, өлеңдері мен қара сөздерін халық арасында жан-жақты насихаттау. Соған орай поэзия кештері, кітап көрмелері, дәрістер, театр қойылымдары, концерттер, «Абай оқулары» мен флешмобтар Астанадан бастап, облыс, аудан орталықтары ғана емес, елдімекендерде де ұйымдастырылуда. Айталық биылғы жылы үш күнде республика көлемінде 350 іс-шара өткізу жоспарланған. 7-10 тамызға белгіленген бұл шараларға халық та үлкен ықыласпен ден қойып, мерекенің өз мәнінде өтуіне үлесін қосуда.

Мысалы Астанада 8-10 тамыз аралығында Қаламгерлер аллеясында «Өлең сөздің патшасы...» поэзия кеші өтті. Қала саябақтарында Абай әндері орындалып, жас қаламгерлердің республикалық форумы ұйымдастырылды. Ал ақынның туған жері Семейдегі Абайдың мемлекеттік музей-қорығында «Абай бейнелеу өнерінде» және «Абайдың өмір деректері...» көрмелері ашылды. Сонымен қатар әдеби квест пен Абай әндерінің фестивалі жоғары деңгейде өтті. Әсіресе Абай облысындағы «Abai Joly – 100 miles» республикалық ультрамарафоны мен «Адамзаттың Абайы» ақындар айтысы көпшіліктің ерекше ықыласына ие болды.

Шымкентте «Хакім Абай» музейіне кірем деушілерге ашық есік күні ұйымдастырылып, қонақтарға көрме және экскурсиялар ұсынылды.

Абай күніне арналған шаралар шетелде де жалғасын тауып жатқаны қуантады. Мәселен, 10 тамызда Бейжіңдегі Қазақстанның мәдени орталығы «Цзиньтай» музейімен бірлесіп «Абай – Ұлы тұлға» дөңгелек үстелін өткізген болатын. Бұл шетелдегі қандастарымыздың рухын көтерген маңызды шара болғаны рас. Сол арқылы Абайдың тылсым жырлары мен шығармашылығына тереңірек үңілуге мүмкіндік туды.

Абайды дәріптейтін, ақынын қастерлейтін ұрпақ тұрғанда Абай күні бұдан да жоғары деңгейде ұйымдастырыла береріне сенім мол.

Т.ИБАШЕВА,
«Заң газеті»

Сен де бір кірпіш дүниеге...

Абай Құнанбайұлы қазақтың жазба әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі ғана емес, ұлттың болашағын терең ойлаған көмеңгер тұлға болды. Ол өз шығармаларында халықтың тұрмысын, мінез-құлқын, қоғамдағы мәселелерді сынға алып, елді өркениетке, білім мен ғылымға ұмтылуға шақырды.

Ақынның шығармаларында ана тілі, сөз мәдениеті, білім және ұлттық сана мәселелеріне ерекше мән беріледі. Абай сөздің адам өміріндегі және қоғамдағы маңызын терең түсінді. Оның қара сөздері мен өлеңдерінде тілдің тәрбиелік, танымдық және қоғамдық мәні айқын көрініс табады.

Абайдың «Өнер алды – қызыл тіл» деген халық даналығына жақын ойлары сөздің қадірін арттырып, оны орынды әрі

мағыналы қолдануға үндейді. Ақын үшін сөз – жай ғана қарым-қатынас құралы емес, адамның ой-санасын, мәдениетін және ішкі дүниесін танытатын үлкен күш.

Абай қазақ тілінің мүмкіндігін кеңейтіп, оның әдеби тіл ретінде қалыптасуына зор үлес қосты. Ол шығыс және орыс әдебиетінің озық үлгілерін қазақ оқырманына таныстырып, аударма арқылы қазақ тілінің көркемдік мүмкіндігін жаңа деңгейге көтерді. Пушкин, Лермонтов, Крылов шығармаларын қазақша сөйлетуі – оның өзге мәдениеттердің озық тәжірибесін ұлттық руханиятпен сабақтастыра білгенін көрсетеді.

Абайдың тіл мәселесіне қатысты көзқарастары бүгінгі күн үшін де өзекті. Мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру, қазақ тілін құрметтеу, сауатты сөйлеу мен жазу мәдениетін қалыптастыру – қоғамның әрбір мүшесіне ортақ міндет. Бұл ретте Абайдың тілге, сөзге, білімге деген көзқарасы жас ұрпақ үшін маңызды бағдар бола алады.

Ұлы ақынның шығармаларында әділдік пен адамгершілік мәселесі де ерекше орын алады. Абай «толық адам» идеясын қалыптастыра отырып, адам бойындағы адамгершілік қасиеттерінің үйлесімін жоғары бағалады. Оның ойынша, адам өзін жетілдіру арқылы қоғамның да дамуына үлес қосады.

Бұл идея қазіргі құқықтық мемлекет қағидаттарымен де үндеседі. Қоғамдағы заңның үстемдігі, әділдік, жауапкершілік, адалдық және азаматтық мәдениет сияқты құндылықтар әр адамның санасынан бастау алады. Абайдың «Адам бол!» деген идеясының өзегінде де адамды ар-ұятқа, әділдікке және жауапкершілікке тәрбиелеу жатыр.

Абай қара сөздерінде ел басқару,

билік, әділет, мінез-құлық, білім мен тәрбие мәселелерін қозғап, қоғамдағы келенсіз құбылыстардың себептерін ашуға тырысты. Оның ой-тұжырымдары сол заманның ғана емес, бүгінгі қоғамның да мәселелерімен сабақтасып жатыр.

Ұлы ойшылдың мұрасы – өткеннің ескерткіші емес, бүгінгі күннің де рухани бағдаршысы. Әсіресе мемлекеттік қызметшілер, құқық қорғау және сот жүйесі қызметкерлері үшін Абайдың әділдік, адалдық, жауапкершілік туралы ойларының тәрбиелік маңызы зор.

Абайдың:

«Пайда ойлама, ар ойла,

Талап қыл артық білуге» деген сөзі әрбір азаматты адал еңбекке, білімге және ар-ожданлы биік қоюға шақырады.

Қазіргі таңда елімізде мемлекеттік тілдің қолданылу аясын кеңейту, қазақ тілін дамыту және тіл мәдениетін арттыру бағытында жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Бұл жолда Абай мұрасын насихаттау – ұлттық құндылықтарды дәріптеудің маңызды бөлігі.

Абайдың шығармаларын оқу – қазақ тілінің байлығын тану ғана емес, ұлттың ойлау мәдениетін түсіну. Оның әрбір өлеңі мен қара сөзі адамды өзін-өзі тануға, білім іздеуге, еңбек етуге, әділдікке ұмтылуға және қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуге үндейді.

Абай күні – ұлы ақынды еске алатын ғана емес, оның аманатын қайта ой елегінен өткізетін күн. Ақынның тіл, білім, еңбек, ғылым, әділдік пен адамгершілік туралы тағылымы уақыт өткен сайын өз маңызын жоғалтпайды.

Абай мұрасын дәріптеу – ұлттық руханиятымызды нығайту. Ал оның ана тіліне, сөз өнеріне, білім мен ғылымға деген құрметін кейінгі ұрпаққа жеткізу – баршамыздың ортақ парызымыз.

Абайдың сөзімен айтқанда:

«Сен де бір кірпіш дүниеге, Кетігін тап та, бар қалан!»

Бұл – әр адамды өз орнын тауып, ел игілігіне қызмет етуге шақыратын мәңгілік өсиет.

А.КАРИМОЛДАЕВА,
Ақтобе қаласы әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында сот әкімшісінің басшысы

Абылайхан ҚАЛНАЗАРОВ,

«Baluan tas» ұлттық спорт түрлері және мәдениеті академиясының президенті, күш мәдениетін зерттеуші:

«ЖӘДІГЕРЛЕРДІҢ ЖОЙЫЛУЫ ЖЕРГІЛІКТІ ХАЛЫҚҚА СЫН»

– Абылайхан мырза, ең алдымен, қазақ қоғамындағы «тас» ұғымының мәдени-философиялық мәні туралы айтып берсеңіз.

– Түркі-қазақ дүниетанымында тас – қарапайым геологиялық объект болумен қатар, ол мәдениет пен өркениеттің таспалы куәсі, мәңгіліктің метафорасы. Қазақ тілінде «тас жүрек», «тас түйін», «тасқа басылған жазу» сияқты тіркестердің болуының өзі тастың тек табиғи емес, символдық код екенін көрсетеді. Ежелгі дәуірлерден бастап тастар шаруашылық пен тұрмыстың құралы, әрі сакралдылық пен күштің материалдық бейнесі болды.

Біздің классификациямыз бойынша, қазақ қоғамындағы тастар екі үлкен топқа бөлінеді: өңделмеген тастар, яғни жәй тастар, қасиетті тастар, балуан тастар және өңделген тастар – шаруашылық құралдары, мола тастары, таңбалы тастар, бітіктастар. Әсіресе, бұлардың ішінде «балуан тас» феномені – далалық күш мәдениетінің өзегі.

– Балуан тастың ерекшелігі неде?
– Балуан тастар қазақ қоғамында әлеуметтік институттың да қызметін атқарады. Оларды бірнеше типке бөлуге болады: жаттығу үшін көтерілген тастар, өтініш бойынша көтерілген тастар, бәсеке-ерегес тастары, сондай-ақ дау шешу үшін көтерілген тастар.

– Бес топқа жеке-жеке тоқталып өтсеңіз?
– Бірінші топ – жаттығу мақсатында көтерілген балуан тастар. Бұл – бүгінгі гантель мен штанганың «арғы тегі», ата-бабамыздың бұлшықетін шыңдап, дене қуатын арттырған қарапайым да ілкімді құрал болған. Мәселен, Ақтабан шұбырынды заманының ерен ерлері Қожан мен Мәнжі мұрасы дәл осы топқа жатады.

Екінші топ – ойын-сауыққа арналған тастар немесе солардың бөлшектенген бөліктері. Қажымұқан, Балуан Шолақ секілді алыптарымыз үстіне қойып ауыр балғамен ұрып сындыртқан немесе басқа да триктер көрсеткен тастар осы санатта. Бұлар сахналық-далалық ойын-сауықтың, ерлердің қауым көзайымы болу дәстүрінің айғақтары. Қазір бұл үрдісті негізінен астаналық палуан Мұрат Нұрғазин атқарып жүр. Оның күні кеше Темірландағы Қажымұқан тойында істегенінің өзі неге тұрады!

Үшінші топ – тілек-өтініш үшін көтерілген тастар. Қажымұқан бабамыз көтеріп, күні бүгінге дейін сақталған көптеген тас осы тізімде. Айталық, Баянауыл жерінде тігінен қадалып тұрған даңқты үшкіл тас – халық тілегінің дәл көрінісі. Бұқара мұндай тастарды жүрекжарды тілек-мұратпен, ізгі ниетпен байланыстырады. Айта кетейік, жыл басындағы наурызда көтерілген Шәуілдірдегі Арман Сүлеймен балуан тасы да тілек-өтініш тасы!

Төртінші топ – «кім күшті» немесе бәсеке мақсатында көтерілген тастар. Кенесары ханымыздың інісі Наурызбай мен Қоңырат Төлебайдың Созақта сынасқан атақты Қызыл тасы – осының жарқын үлгісі. Мұндай сынақта ер-азаматтың күш-қайраты ғана емес, оның қоғамдағы беделі, тіпті ел мен ел, жер мен жердің абыройы таразыға түскен.

Бесінші топ – дау-дамай шешу үшін көтерілген мәміле тастары. Бұлар еларасындағы дауды әділ түрде шешудің құралы болған. Керей Көбегеннің Зайсан өңірінде қалмақтармен жер дауын шешкен Көкшұбар тасы, Күршімдегі Көкжал Барактың «Қамал тасы» да сахаралық медиация мен әділдіктің мәңгі ескерткіштері болып қалған.

Міне, осы бес санаттың әрқайсысы – халқымыздың күш тарихындағы жеке-жеке ашылған бет. Бірі – денсаулық пен күш философиясын, бірі – ойын-сауық салтын, бірі – тілек пен сенімді, бірі – ерлік пен намысты, ал бірі – әділдік пен бітімгершілікті нышаналайды. Осылардың бір бөлігі әлі де орнында тұр, бір бөлігі музей қорына өткен, ал енді бір бөлігінен тек қана естелік қалды.

– Бізді осылардың ішінде бесінші санат қатты қызықтырады. Шынымен де, қазақ қоғамында «тас» заң мен әділеттіліктің де символы болған ба?
– Дәл солай. Бұл жерде біз тастың тек физикалық салмағын ғана емес, әлеуметтік-символдық салмағын да көреміз. Ауыр тас көтеру – күш пен

әділеттіліктің тоғысқан жері, терминдер тіліне салып айтқанда, «құқықтың дене арқылы ратификациясы» деуге болады. Мысалы, дауласқан екі ру «кім ауыр тасты көтерсе, соның сөзі өтімді» деп шарт қойып, зілбатпанды әділет көрсеткішіне айналдырған. Бұл жерде тас – көрер көзге сот шешіміне кепіл болды. Көтерді ме, ұтты, енсере алмады ма, кінә өзінде, қай жеңгенінің дегені болады. Яғни, баршасы жария және елдің алдында дидарғайып! Бұра тартатындай еш себеп жоқ. Әлемдік антропологияда мұндай құбылыстар аз емес: жапондардың сумосында, гректердің олимпиадасында, кельттердің «Clach cuid fir» (Ер қуаты тасы) тастарында да біз күш пен заңдылықтың бірлігін көреміз.

Ал қазақ балуан тастары осы қатарға қойыларлықтай әнтек ерекше құбылыс. Бірінші мәнінде әлгіндегідей санаттардан болса, екінші бір мағынасында Еуразия даласындағы көптеген қантөгістер мен конфликтілердің алдын алған құқықтық мәдениеттің де өзіндік айғақ-ескерткіштері. Солай деп ауыз толығымен айта аламыз және мұның артында мықты тарихи аргументтер шоғыры тұр.

– Әлемдік тәжірибелерді, ерқуаты тасын да айттыңыз. Осы ретте Зейін Әліпбекке берген бір подкастыңызда айрықша атап өткен Гавай аралдарындағы Наха тасы туралы да айтып өтсеңіз құба-құп. Оны да құлағымыз шалды. Ол қазақ дәстүрімен қалай байланысады?

– Гавай аралдарындағы Хилода біржарым тонналық Наха тасы бар. Аңыз бойынша, бұл тасты көтере алған қаһарман ғана сол маңдағы аралдарға билігі жүретін легитимді патшасы бола алады. Егер жас алып тасты қозғалтса,

Салмағы елу келіден бір жарым тоннаға дейін жететін, бәлкім одан да зор әрбір тас – жалаң жәдігер емес, оның ар жағында бір батырдың, бір өлкенің, бір ауылдың мақтанышының бұғып жатқаны тағы да шындық. Сол тастарды бір кездері көтерген немесе арқалаған қайратты қолдардың иелері - бүгінгі ұрпақтың түп атасы, алайда олардың есім-сойлары ұмытылып, құнды реликвиялардың өзі де жоқ болуға айналды. Өте өкінішті!

ол елдің болашақ көсемі ретінде мойындалған. Көтере алмаса, оның жалпылама билікке құқы жоқ деп есептелген. Өз кезегінде көтергендердің ішінде ондағы тайпаларды бірлікке келтіріп, біртұтас мемлекет құрған Хамиамия көсем бар.

Бұл дәстүр қазақтағы балуан тастардың «дау шешу» функциясымен тікелей параллель. Яғни, екі мәдениетте де тас – физикалық күшті бейнелеумен бірге, саяси легитимділіктің өлшемі. Бұл ұқсастық тас феноменінің адамзаттық масштабтағы сипатқа ие екенін дәлелдейді. Қазақ балуан тасы мен гавайлық Наха тасы – географиялық жағынан алыс, бірақ мағыналық тұрғыдан бір тамырдан нәр алған символдар.

– Бір сұрақ бір сұраққа кереағар бола қоймас. Білгенге маржан: Өңделген тастардың ішінде мола тастары мен бітіктастардың маңызы қандай?

– Бұл тастар – мәдени жадының тасқа қашалған формасы. Қошқар тас, балбал тас, сандыктас сияқты тізбектеліп кете беретін ескерткіштер өлген адамның әлеуметтік статусын көрсетсе, бітіктастар – бүкіл түркі өркениетінің тарихын әлемдік деңгейде паш еткен мұра. Күлтегін жазбасы – соның ең әйгілісі. Демек, қазақ мәдениетінде тас – мәңгіліктің медиумы. Ол мәдениеттану ғымымен тәпсірлегенде, ұрпақтар арасындағы тарихи-құндылықтар трансляциясының материалдық кепілі.

– Қазіргі жастар үшін жалпы осы мәдениеттің мәнін қалай жандандыруға болады?

– Ең алдымен, тастарды қайтадан мәдени тәжірибеге айналдыру қажет. Олар музей экспонаты ғана емес, жастардың тарихпен тілдесетін алаңы болуы керек. Екіншіден, тас феноменін тек әлеуметтік, яки спорттық жаттығу ретінде емес, мәдени код ретінде түсіндіру аса маңызды. Үшіншіден, қазақтың тас мәдениетін әлемдік контексте көрсету қажет. Осындағы балуан тас –

әлемдік деңгейдегі ерекше өркениеттік прецедент.

– Жақында қазақстандықтарға «Әр ауылға – бір балуан тас» атты Үндеу жолдағаныңызға куә болдық. Бұл туралы да кеңінен білгіміз келеді.

– Иә, ортаға осындай ұран-сөз тастадық. «Әр ауылға – бір балуан тас» дегеніміз, ол – ата-баба аманатын жоғалтып жойылу, ұмыт болудан сақтап қалудың жаршысы. Мақсатымыз анық: «Балуан тас» атты асыл жәдігерлерді іздестіру, оларды тізімге алу, көзден таса болдырмай сақтау және кейінгі буынға таныту. Бұл жол – Тарғытай мен Мөде, Шыңғыс қағандар заманаларынан бері

– Осы арада «Қазақ күшінің картасы» жобасы туралы да айта кетсеңіз?

– Осы қасиетті мирас-мұраны келер ұрпаққа жеткізу үшін біз 2019 жылдан бейресми түрде, ал 2025 жылдың наурызынан бастап ресми деңгейде «Қазақ күшінің картасы» атты кең көлемді жобаны қолға алдық. Мұның түпкі мақсаты – еліміздің түкпір-түкпірінде сақталған балуан тастарды түгендеп табу, әрқайсысының толық тарихын жазып қалдыру. Есімдерімен байланысты батыр-палуандарды анықтап, осы мұраны Тәуелсіздік идеясының көмекшісіне айналдырып, бүкіл ел-жұртқа мәлім ету, картаға түсіру. Жылдар бойғы ізденіс пен жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде, «Білгеніміз бір тоғыз, білмейтініміз тоқсан тоғыз» десек те, біз балуан тастардың мән-мағынасы мен мазмұнын толық танып болдық. Әлгіндегі жіктеулер мен пайымдар да содан шығып отыр. Содан соң, біле білгенге, бұл – ғылыми жіктеу ғана емес, әр тастың артындағы тарихты дұрыс түсінудің, дұрыс тіркеудің және дұрыс насихаттаудың кілтің көпшілікке тапсыру ғой.

– Балуан тастар қазір барлық өңірде бірдей толық сақталмаған сияқты ғой?!

– Иә, жыл өткен сайын, ай өткен сайын, тіпті күн өткен сайын біз бір тастан айырылып жатырмыз. Біліп білмей, кейбірі құрылыс, үй немесе жол салу жұмыстары кезінде байқаусызда жойылып кеткен. Кейбірі жәй ғана «бос жатқан тас» деп есептеліп, орнынан жылжытылып, ізі жоғалған. Ал кейбір ауылдарда балуан тас туралы тек карттардың жадында сақталған әңгіме ғана қалды – тас та жоқ, белгі де жоқ.

Біз әр жолы жаңа тас табамыз, алайда сол сәтте-ақ басқа бір өлкеден тас жоғалғаны туралы хабар келеді. Мысалы, «Қазақ күшінің картасы» ресми жарияланған уақыттан бергі аралықтың өзінде-ақ біз екі киелі тастан айырылдық. Біріншісі – Жаңақорғанда трактор кобышымен үй іргетасына ұрылып, майдаланып, цементке құйылып кетті. Екіншісі – атақты «Дәлелхан палуан тасы», үстінен жол өткізіліп, асфальтталып, ұшты-күйлі жоғалды. Бұл – тенденсіз, аяусыз жарыс, ал уақыт бізге қарсы жұмыс істеп жатыр. Менің өз есебімше, балуан тастар күні бүгінге дейін өте аз жетті. Бүгінгі Қазақстан шекарасынан тыс, Ресей, Моңғолия, Қытай, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстандағы қандастарымыз мекендейтін өлкелерді қоса есептегенде, барлығы шамамен үш жүзге жуық қана тас бар.

– Шынымен де, бұл іске көпшілік болып атсалыспай болмайды екен!

– Мен – өзім, балауантасшы әріптестерім бұл жолда бірнеше жыл жүрдік. Аймақтан аймаққа сапар шектім, карттармен әңгімелестім, мұрағаттарды ақтардым. Алайда, мойындауымыз керек – жалғыз-жарымның күші жеткіліксіз. Бір адамның, тіпті бір топтың мүмкіндігі бүкіл Қазақстанның кең-байтақ жерін түгел аралап шығуға жетпейді. Ал тас жоғалу үдерісі күте тұрмайды. Біз баяу қозғалсақ, тарих бізден бұрын финишке қарай марафоншыдай екпінден жүгіріп барады. Сон-

дықтан бүгін ашық айтамын: бұл шаруа – жалғыз кісінің емес, бүкіл ұлттың ортақ ісі болуы тиіс. Үндеуде айттым емес пе, «Жалғыздың жағы жоғалса да табылмас, көптің оғы жоғалса да табылар» дегендей, «Әр ауыл – бір-бір балуан тасқа» қамқор болса, соның өзі зор табыс!

Кейбір өңірлерде билік иелерінің, қалталы, мүмкіндігі мол азаматтарымыздың бұл іске деген немқұрайдылығына тап болғанымыз тағы рас. Облыс, аудан, ауыл әкім-қаралары, мәслихат төрағалары мен депутаттары «Менің ісім емес» деп қол сермейді, ал бір мейрамханаға қонақ ертіп барғаны бір сәулет ескерткішінің тұрғызуға жететін қаржымен тең ірі кәсіпкер балуан тасқа қарапайым тұғыр орнатуға жарамайды. Бұл жердегі ең қынжылтатыны – сол тастарды бір кездері көтерген батыр-палуандардың ұрпақтары, немере-шөберелері, жекжаттарының аталмыш мұраға селқос қарайды. Әулет естелігіне жарты тиын шығармақ түгілі, аз ғана дерек беруге уақыт таппайды. Жақында Торғай-Арқалықта осындай бір қызық персонажға тап болып, әбден азаптандық. Санасының есік-терезесін қағып жүріп, әрең дегенде құндылықтың құнын миясына жеткіздік. Олардың кейбірінің ұшқары түсінігінше, алыстағы Астанадан Абылайхан голливудтық суперменше ұшып келіп, бәрін өзі тауып, тіркеп, реттеп, бұларға тек атақ беріп кетуі керек. Атасының ерлігімен байланысты жәдігер тас топыраққа көміліп, шөп басып, ұмытыла бастағанда, үндемей сырттан бақылап отыру – нағыз маскарашылық емей немене?! Ата-баба аманатын сақтамау – келер ұрпақ артындағы жауапкершіліктен бас тарту деген сөз. Осыны түсіндіре алмай-ақ қойдық.

– Бұл мәселеге мәдениет пен спортқа жауапты билік органдары араласуы керек емес пе?

– Бұл орайда туризм, спорт, мәдениет саласына тікелей жауапты басшыларды атап жатудың өзі артық шығар. Айттың не, айтпадың не, сөз шығын! Тіптен, осы салаға тікелей кураторлық ететіндердің өзімен ватсап байланыста отырмын. Жүрегі бітеліп қалған. Мына шетте түрлі күштік спорт түрлерінің төңірегіндегі қорлар мен федерациялар, қауымдастықтар өз жарыстарын өткізуден қолы босамай жатыр. Олардың шексіз сайыстары мен турнирлерін өткізіп болуын күтіп жүрміз. Қазақ күресі айналасындағылар әлеулайы бітсе, қалаулайы бар, «үнді, парсы, куба-бразилиялықтарды ұлттық күресімізге үйретіп, тәлім беріп болсын» деп, оларды да мазаламай жүрміз. Бір-екі рет байланысқа шыққанымызда, басшылықтағы біреуі көреалмаушылықпен «арқадан пышақ ұрып» кетті.

Амал нешік, біздің бастамаларымыз, заманауи жазушы Ерлан Оспан айтқандай, көбісіне «туынды емес, қуынды» болып көрінеді. Бірақ кінәлай да алмайсың-дүр! Басым бөлігі кітап бетін ашпайтын ортадан не сұрағандайсың? Мұның бәрінің маңызын толық түсіну үшін белгілі бір парасат деңгейі қажет екені де рас.

– Енді не істеу керек?

– Дәл осы себепті біз жалаң сөзбен шектелмей, көпшілікке сүйеніп, нақты әрі жүйелі іс-қимыл жоспарын – толық нұсқаулықты дайындадық. Онда әрбір саналы азамат, әрбір топ, әрбір өңір өкілі қандай қадам жасау керектігі анық көрсетілген. Алгоритім де қарапайым: Әуелі іздеу және тіркеу – өз өңіріңіздегі балуан тасты тауып, оның тарихын, өлшемдерін, есімі байланысты тұлғаларды толық анықтап, бізге хабарласу. Одан соң насихаттау – табылған мәліметті әлеуметтік желі мен БАҚ арқылы жұртшылыққа жеткізу. Сосын сақтау және абаттандыру – тасқа тұғыр орнатып, айналасын жайластырып, тарихын жазу арқылы туристік-спорттық нысанға айналдыру. Соңыра жоғалған жәдігерлерді қалпына келтіру – тас жоғалса да, дерегі сақталған болса, оның мәкетін жасап, жергілікті мұражай не мектепте орналастыру, ал бұрыннан белгілі жәдігерлерді жаңарту – мұражай не тұғырда тұрған тастардың деректерін толықтырып, ортақ дерекқорға енгізу.

– Сұхбатыңызға рақмет.

Ерлік ЕРЖАНҰЛЫ,
«Заң газеті»

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНА – 15 ЖЫЛ

МЕДИАЦИЯНЫҢ МАҢЫЗЫН СТАТИСТИКАМЕН ӨЛШЕУ ЖЕТКІЛІКСІЗ

(Соңы. Басы 1-бетте)

2022–2025 жылдар және 2026 жылдың алғашқы алты айында бірінші сатыдағы соттарда медиация арқылы 342 559 іс, бітімгершілік келісіммен 36 868 іс, партисипативтік рәсіммен 988 іс аяқталған. Осы мерзімде медиация татуластыру рәсімдерінің ішінде ең көп қолданылған тәсіл болды. Бұл көрсеткіш медиацияның азаматтарға дауды жылдарға созбай шешуге, сот шығынын азайтуға және отбасылық, туыстық, еңбек немесе іскерлік қатынастарды сақтап қалуға нақты мүмкіндік бергенін көрсетеді.

Медиацияның нәтижесі тек бірінші сатыдағы соттармен шектелмейді. 2022–2025 жылдар және 2026 жылдың алғашқы алты айы ішінде апелляциялық сатыда татуластыру рәсімдерімен 3 439 азаматтық іс аяқталған. Оның 2 760-ы медиация, 635-і бітімгершілік келісім, 44-і партисипативтік рәсім арқылы реттелген. Апелляциялық сатыдағы барлық татуластыру рәсімдерінің 80,3 пайызы медиацияға тиесілі. 2022 жылы апелляцияда татуластыру рәсімдерімен 597 іс аяқталса, 2025 жылы олардың саны 910 іске жетіп, 52,4 пайызға артқан.

СУДЬЯ ШЕБЕРЛІГІ – ӘРБІР ІСТІҢ НЕГІЗІН АЖЫРАТА БІЛУІНДЕ

Апелляциялық сатыдағы бұл көрсеткіштердің өзіндік мәні бар. Бірінші сатыдағы шешім шығарылғаннан кейін тараптар өздерінің құқықтық ұстанымын, дәлелдемелерінің жеткіліктілігін және дауды жалғастырудың нақты салдарын анағұрлым байыппен бағалай бастайды. Кейде талап қою кезінде немесе істі алғаш қарау барысында эмоциямен қабылданбаған ұсыныс апелляцияда екі тарап үшін де ұтымды шешімге айналуы мүмкін. Сот шешімі дауласушыларға құқықтық жағдайдың шынайы көрінісін көрсетеді, ал апелляциялық талқылау олардың ұзаққа созылатын тартыстың тәуекелін түсінуіне мүмкіндік береді.

Сонымен бірге апелляциялық сатыдағы татуластыру оның негізгі міндетін – бірінші сатыдағы сот актісінің заңдылығы мен негізділігін тексеруді алмастырмауы керек. Сот қатесі анықталса, ол түзетілуге, бұзылған құқық қалпына келтірілуге тиіс. Татуласу заңдылықтың орнына жүрмейді. Ол заң талаптары сақталған және тараптардың еркі еркін қалыптасқан жағдайда ғана сот төрелігін толықтыратын мүмкіндік бола алады. Судьяның кәсіби шеберлігі әрбір істі міндетті түрде келісіммен аяқтауда емес, қай дауда татуласуға құқықтық әрі өмірлік негіз барын, ал қай жағдайда уәжді сот актісі қажет екенін ажырата білуінде.

ЗАҢДЫ ТАЛАБЫН ҚОРҒАҒАН АДАМДЫ ОРЫНСЫЗ ЫМЫРАҒА ШАҚЫРУҒА БОЛМАЙДЫ

Медиация азаматтарға да елеулі пайда әкелді. Сот талқылауы тараптардың уақытын, қаражатын және күшін талап етеді. Бір іс бірнеше айға, ал кейде бірнеше жылға созылып, апелляциялық және кассациялық сатыларға жалғасуы мүмкін. Өкілдің қызметі, сараптама, жол жүру және өзге де шығындар даудың бастапқы құнынан асып түсетін жағдайлар кездеседі. Бұған адамның жүйкесіне, денсаулығына және жақындарымен қарым-қатынасына келетін зиянды қосу керек. Бірақ келісуге болатын дауда біреуді жеңу үшін жылдар бойы соттасу – құқықтық табандылық емес. Бұл – уақытты жоғалтып, қаражатты тауысып, адамдардың арасын одан әрі алшақтатын жол.

Әрине, заңды талабын соңына дейін қорғаған адамды орынсыз ымыраға шақыруға болмайды. Құқық бұзушылыққа жол берген тарап жауапкершіліктен медиацияны сылтау етіп жалтармауы тиіс. Қоғамдық мүддені, әлсіз адамның құқығын немесе үшінші тұлғалардың заңды мүддесін қорғау қажет болған істерде толыққанды сот шешімі керек. Медиация әділетсіздікке көндірудің немесе құқық бұзушыға қолайлы жағдай жасаудың құралына айналмауға тиіс. Оның мәні – заңнан шегіну емес, заң рұқсат еткен шектерде тараптардың нақты мүдделерін үйлестіру.

Медиация әсіресе тараптар сот ісі аяқталғаннан кейін де өзара қатынасын жалғастыруға мәжбүр болатын дауларда маңызды. Сот мүлктің кімге тиесілі екенін анықтай алады, бірақ сол мүлік үшін араздасқан ағайынды қайта табыстыра алмайды. Сот қарызды өндіріп бере алады, алайда жоғалған сенімді атқарушылық парақпен қалпына келтіру мүмкін емес. Сот баланың тұрғылықты жері мен анасының отымен қарым-қатынас жасау тәртібін белгілей алады, бірақ баланың әкесі мен анасына деген сезімін екіге бөле алмайды. Медиацияның адамға беретін ең үлкен мүмкіндігі – дауды шешу барысында болашақ қарым-қатынастың да тағдырын ескеруге жол ашуы.

ҚЫСЫММЕН ЖАСАЛҒАН ЫМЫРА ТАТУЛАСУ ЕМЕС

Отбасылық дауларда медиацияның маңызы

ерекше болғанымен, оны қолдану асқан жауапкершілікті талап етеді. Ата-аналар арасындағы өкпе баланың мүддесін көлегейлемейді керек. Неке тоқтауы мүмкін, бірақ ата-аналық міндет тоқтамайды. Медиативтік келісімде баланың кіммен тұратыны, екінші ата-анамен қатынасы, асырау және тәрбиелеу мәселелері ересектер арасындағы өзара есеп айырысу құралына айналмауға тиіс. Мұндай келісімнің заңдылығы ғана емес, оның баланың қауіпсіздігіне, психологиялық жай-күйіне және тұрақты дамуына әсері бағалануы қажет. Бір тарап екіншісінен қорқып отырса, оның келісімге қол қоюын еркін таңдау деп бағалау қиын. Сондықтан мұндай дауларда медиатор мен сот әлсіз тараптың жағдайын, қысымның болуын және келісімнің шынайы еріктілігін мұқият тексеруге тиіс. Қысыммен жасалған ымыра татуласу емес. Ол шешілмеген мәселені қағазбен уақытша бұрқамелеу ғана.

Медиацияның басты қағидаты – еріктілік, тараптардың тең құқылығы, медиатордың бейтараптығы, рәсімнің құпиялылығы. Бұл талаптар заң мәтінінде ғана емес, әрбір нақты рәсімде сақталуы керек. Тарап судьядан қысылғандықтан, істі тез аяқтағысы келгендіктен, өкілінің ықпалымен немесе қарсы тараптың экономикалық басымдығынан қорқып келісімге қол қоймауы тиіс. Татуластыру рәсімінің саны соттың немесе судьяның жұмысын бағалаудың негізгі өлшеміне айналса, еріктілік қағидатының формалды сипат алу қаупі туады.

Осыған байланысты медиацияның тиімділігін тек қанша істің аяқталғанымен өлшеу жеткіліксіз. Келісімнің сапасы, орындалуға жарамдылығы,

Отбасылық дауларда медиацияның маңызы ерекше болғанымен, оны қолдану асқан жауапкершілікті талап етеді. Ата-аналар арасындағы өкпе баланың мүддесін көлегейлемейді керек. Неке тоқтауы мүмкін, бірақ ата-аналық міндет тоқтамайды. Медиативтік келісімде баланың кіммен тұратыны, екінші ата-анамен қатынасы, асырау және тәрбиелеу мәселелері ересектер арасындағы өзара есеп айырысу құралына айналмауға тиіс. Мұндай келісімнің заңдылығы ғана емес, оның баланың қауіпсіздігіне, психологиялық жай-күйіне және тұрақты дамуына әсері бағалануы қажет.

тараптардың оны ерікті орындау деңгейі және сол даудың қайта туындау жағдайлары зерттелуі керек. Келісім тараптардың нақты мүмкіндіктеріне сай келе ме, құқықтық салдары толық түсіндірілді ме, әлсіз тараптың мүддесі қорғалды ма, келісім үшінші тұлғалардың құқығын бұзбай ма деген сұрақтар сандық есептен кем емес маңызға ие. Қағаз жүзінде бекітілген, бірақ орындалмайтын келісім сот дауын аяқтағанымен, тараптар арасындағы мәселені шешпейді. Кейін ол атқарушылық іс жүргізудегі жаңа келіспеушілікке айналуы мүмкін.

Сондықтан медиация дамуының келесі кезеңінде сандық көрсеткіштен сапалық бағалауға көшу қажет. Медиацияның сотқа дейін немесе сотта жүргізілгені, істің қай сатысында келісімге

сымша мүмкіндік деңгейінен шығып, азаматтық сот ісін жүргізудің маңызды бағытына айналғанын аңғартады.

Жоғарғы Соттың азаматтық істер жөніндегі сот алқасының төрағасы Нұрсерік Шәріповтің келтірген деректері де осы бағыттың нәтижелілігін нақтылай түседі. Оның мәліметінше, 2025 жылы 37 272 тұлға дауды сотқа дейінгі хаттама

арқылы реттеу мүмкіндігін пайдаланған, соңғы жылдары татуласу көрсеткіші 3 пайыздан 46 пайызға дейін өскен, ал әрбір үшінші азаматтық іс бейбіт жолмен аяқталған. Бұл жерде сотқа дейінгі хаттаманың мазмұны ерекше маңызды. Ол тараптарға талап қою сот өндірісіне қабылданғанға дейін өзара ақпарат алмасуға, дәлелдері мен құқықтық ұстанымдарын бағалауға, даудың ықтимал нәтижесін алдын ала пайымдауға және артық сот шығындарын болдырмауға мүмкіндік береді.

Нұрсерік Кәрімұлы атап көрсеткен сотқа дейінгі хаттама – жай ғана процесстік рәсім емес. Ол тараптарды сотқа дейін өз талаптарының негізділігін, дәлелдемелерінің жеткіліктілігін және келісімге келудің нақты мүмкіндігін бағалауға бағыттайтын құқықтық тетік. Мұндай тәсіл дауды жасанды түрде созуға емес, оны мүмкіндігінше ертерек, саналы және өзара қолайлы шешіммен аяқтауға жағдай жасайды.

СОТҚА ДЕЙІНГІ МЕДИАЦИЯНЫҢ ӘЛЕУЕТІН ТОЛЫҚ ПАЙДАЛАНБАЙ ОТЫРМЫЗ

Сотқа дейінгі хаттаманың және өзге де татуластыру құралдарының енгізілуі медиацияның мүмкіндігін сот ғимаратының шеңберінен шығаруға бағытталған маңызды қадам болды. Соған қарамастан, тәжірибеде көптеген тараптар келісімге талап қою берілгеннен кейін ғана келеді. Бір жағдайда азаматтар медиацияның мазмұнын білмейді, екінші жағдайда медиатордың кәсібиілігіне күмәндады, үшінші жағдайда қарсы тарап соттан хабарлама алғаннан кейін ғана мәселенің маңызын түсінеді. Кей адам бірінші болып келісім ұсынуды өзінің әлсіздігі ретінде қабылдайды. Бұл сотқа дейінгі медиацияның әлеуеті әлі толық пайдаланылмағанын білдіреді.

Медиация туралы ақпарат адамға сотқа жүгінгеннен кейін ғана берілмейді керек. Оны еңбек ұжымдарында, кәсіпкерлік ортада, білім беру және денсаулық сақтау мекемелерінде, банктік, сақтандыру, тұрғын үй және коммуналдық қатынастарда кеңінен түсіндіру қажет. Даудың алғашқы кезеңінде адамдардың бір-бірін тыңдау мүмкіндігі сақталыады. Ал ұзақ хат алмасудан, талап қоюдан, қарсы талаптан және бірнеше сот отырысынан кейін тараптардың ұстанымы қатая түседі. Сондықтан ерте араласу медиацияның тиімділігін арттырады.

Бұл ретте сотқа дейінгі медиацияны міндетті әрі мазмұнсыз рәсімге айналдыруға болмайды. Міндетті ақпараттандыру мен ерікті келісімнің ара-жігі сақталуға тиіс. Азамат медиацияның мүмкіндігі, артықшылығы және салдары туралы

толық білуі керек, бірақ сотқа жүгіну құқығын пайдалану үшін мағынасыз рәсімдерден өтуге мәжбүр болмауы қажет. Медиацияға деген сенім оны әкімшілік кедергі ретінде емес, нақты нәтиже беретін кәсіби қызмет ретінде қабылдағанда ғана қалыптасады.

Медиацияның сапасы медиатордың кәсіби деңгейіне тікелей байланысты. Қазіргі даулар мазмұны жағынан күрделене түсті. Отбасылық жанжалдар психологияны және баланың мүддесін түсінуді, еңбек даулары жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы нақты теңгерімді бағалауды, кәсіпкерлік және корпоративтік даулар шарттық құқық пен іскерлік айналымның ерекшеліктерін білуді талап етеді. Медициналық, банктік, сақтандыру және мұрагерлік дауларда да салалық даярлықсыз сапалы келіссөз жүргізу қиын.

Осыған байланысты медиаторларды даярлаудың мазмұны мен сапасына қойылатын талаптарды жетілдіру маңызды. Бірыңғай ең төменгі кәсіби өлшемдер, тұрақты біліктілікті арттыру, мамандану, кәсіби әдеп, мүдделер қақтығысын болдырмау және құпиялылықты сақтау мәселелері нақты тетіктермен қамтамасыз етілуі керек. Медиаторлар тізілімі азаматқа түсінікті әрі шынайы ақпарат беруге тиіс. Онда медиатордың білімі, даярлық бағдарламасы, жұмыс тәжірибесі, маманданған саласы және кәсіби ұйымға мүшелігі туралы деректер болғаны жөн. Адам өзінің жеке өміріне, отбасына немесе кәсібін қатысты күрделі дауды кімге сеніп тапсырып отырғанын білуге құқылы.

Медиацияға қатысты шағымдарды қарайтын және кәсіби әдеп талаптарының сақталуын қамтамасыз ететін түсінікті жүйе қажет. Тек куәлік беру немесе тізілімге енгізу арқылы сапаға толық кепілдік жасау мүмкін емес. Кәсіби қоғамдастықтың өзін-өзі реттеуі, ашық жауапкершілік және құқық бұзылған жағдайда тиімді шағымдану тетігі қатар жұмыс істеуге тиіс. Өйткені медиатордың бейтараптығына бір рет түскен күмән жекелеген маманның ғана емес, бүкіл институттың беделіне әсер етеді.

ОНЛАЙН-МЕДИАЦИЯНЫҢ ОЛҚЫЛЫҒЫ БАР

Цифрлық технология медиацияның қолжетімділігін кеңейтті. Әсіресе әртүрлі өңірде тұратын тараптар үшін қашықтан келіссөз жүргізу уақыт пен шығынды азайтады. Алайда онлайн-медиацияда тараптардың жеке басын анықтау, құжаттарды қауіпсіз алмасу, келісімнің еріктілігін тексеру және құпия ақпаратты қорғау талаптары қатаң сақталуға тиіс. Технология келіссөзге жағдай жасай алады, бірақ адамның ішкі күйін, қорқынышын немесе жасырын қысымды әрдайым толық анықтай алмайды. Сондықтан цифрландыру кәсіби медиатордың жауапкершілігін төмендетпеуі керек.

Медиацияның он бес жылдық тәжірибесі құқықтық сананың да біртіндеп өзгеріп келе жатқанын көрсетеді. Қазір азаматтар сотта да, сотқа дейін де келісімнің заңды және лайықты шешім екенін түсіне бастады. Татуласу – өз құқығынан бас тарту емес. Ол адамның өзінің негізгі мүддесін ашудан, қарсы тараптың нақты мүмкіндігін бағалаудан және екі жақ та орындай алатын шешім табудан тұрады.

Келісімге келуді әлсіздік деп түсінетіндер әлі де бар. Шын мәнінде, кез келген ұсынысты қабылдамай, тек қарсы тарапты жеңуге ұмтылу табандылықтың белгісі емес. Құқықтық мәдениет адамның өз талабын қорғай білуімен ғана емес, даудың шегін, ықтимал салдарын және өзгенің заңды мүддесін бағалай алуымен де өлшенеді. Осы тұрғыдан медиация «Заң және тәртіп» қағидатына қайшы келмейді. Керісінше, ол тараптарды өз міндеттемесіне жауапкершілікпен қарауға, заң талаптарын құрметтеуге және қабылдаған шешімін ерікті орындауға жетелейді.

Алдағы кезеңдегі негізгі міндет – медиацияның сандық өсуін оның сапалық дамуына ұластыру. Бұл үшін сотқа дейінгі медиацияның қолжетімділігін арттыру, медиаторлардың кәсіби даярлығын күшейту, салалық мамандануды дамыту, рәсімдердің статистикасын нақты ажырату, келісімдердің орындалу деңгейін зерделеу және еріктілік қағидатын кез келген есептік көрсеткіштен жоғары қою қажет. Сонымен қатар медиацияның мәнін халыққа қарапайым әрі дұрыс түсіндіру маңызды. Азамат медиатордың сот емес екенін, оның шешім шығармайтынның және келісімнің мазмұнын тараптардың өздері белгілейтінін білуі керек.

Құқықтық мемлекетке бұзылған құқықты қалпына келтіретін әділ сот та, келісуге болатын дауды өшпенділікке жеткізбей аяқтайтын жауапты қоғам да қажет. Сот тараптардың қайсысы заң бойынша дұрыс екенін анықтайды. Ал медиация оларға заңнан аттамай, бір-бірін жоғалтпай, сол даудан кейінгі өмірін жалғастыруға мүмкіндік береді. Медиацияның мәні де, оның қоғам үшін құндылығы да осында.

Оралхан ТҮРСЫНОВ,
Астана қалалық соты азаматтық істер жөніндегі
сот алқасының судьясы

БАЙҚАУҒА!

– Армандары көп еді... биік еді...
Тергеуші Қайсеновтің алдында жас әйел отыр. Өңі боп-боз. Көздері үстел үстіндегі бір нүктеге қадалып қалған. Самай жағы ағара бастаған кара шашын желкеге түйіп қойыпты. Тып-тығыз түйін. Жазық маңдайы жарқырай көрінеді. Қас арасына терең әжім қиғаштай түскен. Саусақтары көйлегінің етегін қымтап ұстаған күйі қимылсыз қалыпты. Тастан қашалған мүсіндей. Күбірлеп отыр.

– Армандары көп еді... биік еді...
– Сая, ұлыңыз иманды болсын. Түсінем. Қиын. Бірақ біздің жұмысымыз сондай, анық-қанығын білу керек. Кінәлі адам болса, табу керек, жазалау керек. Сізді сондықтан шақырып отырмыз, – деді полковник.

Сая ғайыптан жерге оралғандай болды. Жәудіреген көздері кипактап жүріп, бөлме ішінен Қайсеновтің көзін іздеп тауып, кадала қарады да:

– Кінәлі адам бар. Мақсат өзін-өзі өлтірген жоқ, – деді жұлып алғандай.

– Мақсатты біреу өлтірді деп ойлайсыз ба?
– Иә.
– Кім?
– Нақтысын білмеймін.

Қабағын шытты. Есіне түсіруге тырысып отыр.

– Мақсаттың жүріс-тұрысынан, басқалармен сөйлескенінен өзгеріс байқадыңыз ба?– деп сұрады тергеуші.

Саяның дауысы қарлыға шықты.

– Соңғы кездері ол ерекше қобалжып жүрді. Себебін сұрасам, «Оқу қиындап кетті» деп жауап беретін. Ол ешқашан оқудан қиналмаған еді. Бір жолы қалта телефонының түймешесін басып қалғанда арғы жақтан біреудің «Жырық ерін, боққарын тауып апты достарын» деп қарқылдап күлгенін естіп қалдым. Лезде телефонын өшіре қойды. Мен «Ол кім?» деп сұрап едім, «Шатасып кеткен біреу ғой» деп жауап берді. Бет-жүзі өрт шалғандай болып тұрған. «Өтірік айтпа. Сен оны танып тұрсың. Оның сені кемсітуге қақысы жоқ. Полицияға барайық. Тапсын, жазаласын» дедім ашу шақырып. Ұлым «керек емес. Оған бола жүйке жұқартпайық» деп жауап берді. Сол күннен бастап Мақсат таныс емес нөмірлерден түскен қоңырауларға жауап бермейтін болды. Сабақ үлгерімі нашарлап кетті. Футболмен айналысушы еді. Онысын қойып, күреспен айналыса бастады. Кешке қарай үйден шықпайтын болды. Оған жан-жақтан қысым көрсеткенін мен қазір ғана түсініп отырмын. Бірнеше рет мектептен беті көгеріп келді. Мектеп басшысы мен мұғалімдері бұған көз жұма қарады. Директор орынбасарымен, психологпен қайта-қайта сөйлестім. Олар мені жүре тыңдады. Ал енді мектеп директоры маған не дегенін білесіз бе? «Ұлыңыз екеуіңіздің аранызда шиеленіс немесе тым ерекше махаббат болған шығар. Әкесі кім еді? Онымен араласып тұрасыздар ма?» деді.

Кірпігінен бір тамшы жас үзіліп, төмен қарай сырғи жөнелді.

– Мақсаттың әкесімен кештеу таныстық. Ер тұлғалы, ер мінезді адам. Ғашық болдым. Көңіл-десі болдым. Ол әйелімен ажырасып, маған үйленуге ниет білдірді. Онысын құптамадым. Ала жіпті аттаған шығармын. Бірақ ала жіппен ешкімді тұншықтырмадым. Ол ұлының туғанын білмейді. Білмегені дұрыс. Мақсаттың жарық дүниеге келуі – ұлы сезімнің нәтижесі. Ешкімнің алдында жауап бермеймін. Ұялмаймын. Директорсымақ айтқандай Мақсат екеуіміздің арамызда ешқандай шиеленіс, ешқандай ерекше махаббат болмаған. Мен ол үшін мейірімді ана болдым. Ол мен үшін ерке бала болды. Бір бірімізге медет болдық, сүйеу болдық. Оның менен басқа жақыны жоқ, менің одан басқа жақыным жоқ еді.

Сая қатты тартылған садақтай дір-дір етіп отыр. Саусақтары қарысып қалғандай. Парлап аққан көз жасын елеуге шамасы жоқ. Қайсенов орнынан тұрып, Саяға су ұсынды. Ол суды көрмеді, көмекті қажет етпеді.

– Мектептегі жағдайлар жайлы толығырақ айттып беріңізші, – деді полковник орындыққа қайта отырып жатып.

– Ұлым ол мектепке бір жыл бұрын ауысты. Конкурстан өтті. Байдың бағлан балаларымен нық тіресіп, жақын жүргенін қаладым. Бірінші күннен-ақ сыныптастары оған тыжырына қарады. Біз оған мән бермеуге тырыстық. Ол мектепте оншақты кедей баласы бар. Олар докейлердің тісі батқанынан бұйығыланып жүреді екен. Таяқ жеген, келеке-мазақ болған, мысы басылған бейшаралар. Бағландар Мақсатты да ықтырмақ болды. Бірақ ұлым ықпады, бүкпады. Өзі сияқты балаларға дем берді. Олардың ешкімнен қорықпай, барлық жерде басын тік көтеріп жүруін қалады. Мен мұны байқағанда ұлымды батыр санап, қатты

ШЫТЫРМАН

Ала жгіп

масаттандым. Соңы осындай боларын білгенде мысықтай болу тұрмақ, тышқандай боп жүруін қалар ма едім, кім білсін. «Өлі арыстаннан тірі тышқан артық» дейді ғой. Бірақ Мақсат олай жасай алмас еді. Ол тумасынан ерекше еді. Ерні жырық болып туды. Ота жасаттық. Тыртығы көрініп тұратын. Дене салмағы артық болды. Арықтауға қанша тырысса да, онысынан түк шықпады. Әкесінен бейхабар болды. Ол жайлы менен сұрағысы келетінін байқайтынмын. Көңіліме қаюу салмас үшін сұрамады. Қалтамыз жұқа болды. Айлығымыз шайлығымыздан артылмайтын. Мақсат бәрін сөзсіз түсініп, мені де, өзін де қажытпауға тырысатын. Жүрегі түкті еді, жүрегі ақ еді, қолы қарулы еді, қолы таза еді. Тізерлеп тұрған бір әйел мен оншақты баланы ғана емес, тізерлеп тұрған бір елді орнынан тік тұрғызатын азамат еді ғой.

Сая басын тік көтеріп, төбеге қарады. Көмейінен ұлығандай дыбыс шықты. Қақпанға түсіп, шарасыздықтан қорланған арланның үні. Дауысы созылып барып, сап тыйылды.

Қайсеновке тәсіле қарады да:

– Бір сұрағыма жауап беріңізші. Тәртіп сақшысысыз ғой. Қашанға дейін аузы қисықтар сөйлей береді? Бір уақ аузы жырықтар сөйлесе болмай ма? Оның да сөзі бар, үні бар ғой, – деді алқына.

Саяның көздері өртеп жіберердей. Қайсеновтің жүрегі шымы ете қалды.

– Жолдас полковник, қылмыскерді табыңыз. Бұл сіздің арыңызға артылған жүк. Көтеріңіз. Жолда қалмасын.

– Мақсаттың әкесі тарапынан ешқандай іс-әрекет болған емес пе?– деп Қайсенов әңгіме ауанын басқа жаққа бұрды.

– Болмады. Болуына жол бермедім.

– Оның әйелі тарапынан ше?

– Болмады. Болуы мүмкін емес.

– Олардың аты-жөндерін айтыңыз. Тексеру қажет.

– Уақытты босқа кетіресіз.

– Ол жағын мен шешем, – деді полковник қатқыл үнмен.

Сая Мақсаттың әкесінің аты-жөнін айтты да, теңселе басып, бөлмеден шығып кетті. Абылай орынбасарына телефон соғып, Мақсаттың әкесі жайлы толық ақпарат жинауды тапсырғасын, заттарын қоңыр сөмкесіне салып ап, мектепке қарай бет түзеді.

– Мектеп – білім беру орны. Бала тоғайда, сабақтан тыс кезде өзіне қол жұмсаған. Оған біз жауап бермейміз. Мақсат депрессияда жүрген. Анасының да жай-күйі мәз емес. Тұрмысы нашар, ерте егде тартқан, жалғызбасты әйел ғой. Суицидтің себебін сол төңіректен іздеңіз. Бұл елде балалар арасында суицид көрсеткіші жоғары. Мақсаттың өлімі таңқаларлық жағдай емес. Біздің оқушылар үнемі жалықаралық байқауларда жүлде алады. Бұл біздің өте жақсы жұмыс істеп жатқанымызды білдіреді. Мақсат біздің мектептің қарқынына ілесе алмады. Әр адам өз деңгейін, өз орнын білгені дұрыс. Қолы жетпеске мойнын созғандар омақаса құлайды. Мен

о баста конкурс өткізіп, неше түрлі жанұяның балаларын ақысыз оқытуға қарсы болғам, – деді мектеп директоры Патрисия ханым Қайсеновпен сөйлесіп отырғанда.

– Мен сізді түсіндім. Істі жан-жақты тексереміз. Ілік табылса, заң алдында жауап беретініңізді ескертем. Біздің жұмысымызға сіздер кедергі жасамайды деген ойдамын. Ал қазір мен психологпен, сынып жетекшісімен, басқа да ұстаздармен және сыныптастарымен жолығуым керек, – деді полковник байыпты түрде.

Патрисия ханым үстел үстіндегі қоңырау түймесін басты. Бөлмеге хатшы қыз кірді.

– Полковник мырзаны Катрин ханымға ертіп барыңыз. Қалаған адамдарымен жолығуын қамтамасыз етсін, – деді директор.

Қайсенов бөлмеден шықты. Директормен қоштаспады.

Психолог бөлмесі ғимараттың үшінші қабатында орналасқан екен.

– Ана жерге отырыңыз, – деді Катрин ханым селқос түрде бұрышта тұрған креслоны иегімен нұсқап.

– Мен полковник Абылай Қайсеновпін. Мақсат Сүлеев жайлы сөйлесуге келдім. Сіз оны танушы ма едіңіз?– деді тергеуші үстел жанында тұрған орындыққа отырып жатып.

– Мен барлық оқушыны танимын. Сүлеевте ұзақ мерзімге созылған терең депрессия белгілері бар еді. Ешкіммен достаспады. Жиі бұзақылық жасайтын. Жеке сөйлескенімде сұрақтарға жауап беруден бас тартты. Жалпы айтқанда ол кез келген көмектен бас тартатын. Томаға-тұйық бала еді. Жанұясы жайлы сұрағанымда мені тіпті ұрып жіберердей болған.

– Қандай бұзықтық жасады?

– Басқа оқушылармен жиі төбелесетін. Мұғалімдерге дөрекілік көрсететін.

– Сіз оның бұзықтығының себебін анықтауға тырыспадыңыз ба?

– Анықтадым. Ол сондай мінезді адам. Өмірге өкпелі. Басқалардың артықшылығын көре алмайтын. Іші тар. Біреудің қолынан жақсы зат көрсе, тартып алғысы келетін. Оған бірнеше рет тәртіптік шара қолданылды. Анасымен сөйлестік. Бірақ жағдай өзгермеді. Оны басқа мектепке ауыстыру керектігін директорға бірнеше рет айтқан болатынымын.

– Басқалардың қандай заттарын тартып алғысы келетін еді?

– Қалта телефонын, сағатын.

– Ол қалай болды? Таратып айттып берсеңіз.

– Бір жолы онымен бірге оқитын ұлдың телефонын киім ауыстыру бөлмесінде тартып алмақ болған. Тағы бір ұлдың қолындағы смарт сағатын жұлып алмақ болған. Ол жағдайларды жан-жақты қарастырдық. Мақсат өз кінәсін мойындады. «Кешірім сұра» деп едік, сұрамады.

– Ол ұлдар қандай адамдар еді?

– Олар жап-жақсы балалар. Абыройлы жанұядан. Жаман қылықтары жоқ.

– Аты-жөндерін айтсаңыз.

– Айымбетұлы Мүсілім мен Сайран Диас.

Қайсенов кітапшасына аталған есімдерді жазып қойды да, сұрақ қоюын жалғастырды.

– Мақсаттың көңілін түсірген жайлар болған шығар. Ол туралы білесіз бе?

– Оның көңілін анасы түсіретін. Бастапқыда шаң жуытпайтын. Кейінірек ол жайлы сөз болғанда көзінде ерекше от пайда болғанын байқадым. Жиіркенішке, жек көруге ұқсас эмоция көрсететін. Анасы – некесіз бала туған жалғызбасты әйел. Ештеңеге қызықпайды. Өмірінде қуаныш аз. Күйеуі де, досы да жоқ. Дене қалауы деген болады. Баласына инцест жасамақ болған. Бұл жас баланың психикасы бұзылуының негізгі себебі.

– Олай деуіңізге нақты фактілер бар ма?

– Ол жағынан факті деген болмайды. Адаммен сөйлескеннен-ақ көп болжам жасай алам. Мен өте тәжірибелі психологпын. Инцест бұл өмірде сіз ойлағаннан жиірек кездеседі. Сөзіме сеніңіз.

– Ақылды адамның сөздері түйсікке, болжамға емес, фактілерге байланысты айтылса керек. Есіңізге нақты оқиғалар түссе, кейін айта жатарсыз. Мен қазір сынып жетекшісімен сөйлессем деп едім. Әңгімемізге кедергі жасамауыңызды сұраймын, – деді Қайсенов психологқа визиткасын ұсынып жатып, есікті көзімен нұсқады.

«Ұстаздықты бизнеске айналдырғандардың ісі осындай болса керек. Марқұм бала мен анасына қазақ болмысына мүлдем жат пиғылды таңып жатыр. Арасы жеті атадан аспаса, қыз алыспайтын ұлтта инцест болуы мүмкін емес. Мұндай мектептердің жұмысын білім бөлімі қадағалай ма екен?» деп ойлады тергеуші.

Психолог шығып кеткесін бөлмеге орта жастағы, ұзын бойлы, қараторы әйел кірді де:

– Амансыз ба. Мен сынып жетекшісі Айша Қалшорақызымын, – деді.

– Саламатсыз. Отырыңыз. Мақсат жайлы айттып беріңізші, – деді полковник қабағын түйе.

– Ол өте жақсы бала еді. Шыншыл, өжет, терең ойлы, батыл. Жалғандыққа жаны қас. Үнемі үлкенге құрмет, кішіге ізет жасайтын. Әлсіздерге көмектесіп жүруші еді. Мектеп табалдырығын аттаған күні-ақ көшбасшылық мінезін байқадым.

– Онымен тіл табыспаған адамдар болды ма?

– Иә. Болды. Мүсілім мен Диас оған жиі қоқан-лоққы жасайтын. Мақсат оларға өзін басындырмайтынын білдірді. Ондай ұлдар төбелесе кетеді ғой. Ана екеуі Мақсатты басқаларға ұрғызатын. Тіпті ұрғандарға ақша төлегендерін есіттім. Олармен талай рет жекеше де, бірге де сөйлестім. Татуластырмақ болдым. Қолымнан келмеді. Ата-аналарымен сөйлесуді жоспарлап отыр едім. Үлгермедім, – деді ұстаз мұнайып отырып.

– Мүсілім мен Диас қандай адамдар?

– Бакуат жанұяның еркетотай балалары. Өзінен әлсіздерге тізесін батыруға, аяқтан шалуға, арандатуға құштар. Мектепте ондай балалар аз емес. Ата-аналары мектептің демеушілері болғандықтан, басшылық олардың китүркі істеріне көз жұма қарайды.

– Мақсаттың жақын достары бар ма еді?

– Иә. Ол өте аккөңіл бала еді. Достары көп болатын. Ең жақын досы – Шынтемірұлы Медет еді. Екеуі бір партада отыратын.

– Медетпен сөйлессем бола ма?

– Әрине болады.

Айша Қалшорақызы Медетті шақырып келді. Ол көп сөйлемейтін, сұрақтарға имене жауап беретін бала екен.

– Қашаннан бері Мақсаттың жақын досы болдың?

– Оқу жылы басталғалы бері.

– Мақсаттан ақысын алғысы кеп жүргендер бар ма еді?

Ол үндемей қалды. Көз қиығымен мұғаліміне қарады.

– Медет, бар білетініңді ашық айт. Қорықпа. Жаныңдамын, – деп жетекші дем бере сөйледі.

– Мен ештеңе білмеймін, – деп Медет жауабын шолт қайырды.

Қайсенов Мүсілім мен Диаспен сөйлесе алмады. Олар сабаққа келмеген екен.

Полковник хатшыдан Мүсілім мен Диастың ата-анасы жайлы ақпарат алды. Мүсілімнің әкесі автомобильдің қосалқы бөлшектерін шығаратын зауыт қожайыны екен. Диастың әкесі – мемлекеттік қызметкер. Қалта телефондарына бірнеше рет қоңырау шалғанда ешкім жауап бермеді.

Тергеуші мектеп камераларының жазбасын қарап шығып, күдікті жайларды байқамады. Жазба басылған флешканы сөмкесіне сап алып, білім ордасынан сыртқа шықты.

(Жалғасы бар)

Болай Бердиева

ЗАҢ
газеті

Редакторлар кеңесінің төрағасы – директор
Досымбек ӨТЕҒАЛИЕВ

Бас редактор **Айнұр СЕМБАЕВА**
Бас редактордың орынбасары **Шолпан ҚАРАЕВА**
Немірдің кезекші редакторы **Ерлік КЕБЕКБАЙ**

Меншік иесі:
«ЗАҢ» МЕДИА-КОРПОРАЦИЯ»
ЖАУАПКЕРШІЛІГІ ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІГІ

МЕНШІКТІ ТІЛШІЛЕР:
Астана Айша Құрманғали
8 707 851 91 13.
Алматы облысы Нұрбол Әлдібаев
8 701 357 66 84.
Ақтөбе облысы Жансая Есмағанбетова
8 705 398 62 83.
Атырау облысы Боранбай Ғалиев
8 775 543 03 80.
Маңғыстау облысы Жазира Әбіл
8 702 514 54 44.
Қызылорда облысы Гүлбану Мақажан
8 701 697 39 86.
Түркістан облысы Сейітхан Құлмаханбетов
8 707 721 19 59.
Шадияр Мекенбайұлы
87757335665
Батыс Қазақстан облысы Нұрлыбек Рахманов
8 707 177 80 70.

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

050012, Алматы қаласы,
Х.Досмұхамедұлы көшесі
68 «б»-үй.
Қабылдау бөлмесі:
8 708 929 9874, zanmedia.kz
E-mail: zanreklama@mail.ru

«Заң газеті» аптасына 2 рет –
сейсенбі, жұма күндері жарық көреді.
Жеке таралым 6408 дана
Апталық таралым 12816 дана
Тапсырыс № 117 Индекс 65921

Газет Қазақстан Республикасы бойынша таралады

Газетіміздің электронды нұсқасын Zanmedia.kz сайтынан оқи аласыздар.

Газет бетіндегі жарияланымдардың позициясы мен фактілері үшін редакция жауап бермейді.

Жарнама мен хабарландырулардың мазмұнына жарнама беруші жауапты. Жарнама берушінің жіберген қателігін байланысты талап-тілектер хабарландыру жарияланған күннен бастап екі ай мерзім ішінде қабылданады.

Газетті есепке қою туралы **№16297-Г куәлікті 2017 жылғы 12 қаңтарда** Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігі берген.

Газеттің терімі мен бет қатпау жұмыстары «Заң» Медиа-корпорация» ЖШС компьютерлік орталығында жасалды. Алматы облысы, Іле ауданы, Өтеген батыр ауылы, Сейфуллин көшесі, 2«б», «Принт плюс» ЖШС баспаханасында басылып шығарылды. Тел.: факс. 8(727)51-78-27, 8(727) 51-78-31